

ברייתא דיוסף בן עוזיאל

יוצאת לאור על ידי נעמה בן-שחר

א

ברייתא דיוסף בן עוזיאל היא חיבור אחד מתוך קורפוס מצומצם למדי של חיבורים המכונים במחקר בשם 'חוג הכרוב המיוחד'.¹ חוג זה פעל בצפון צרפת בשלהי המאה השתים עשרה או בראשית המאה השלוש עשרה² וכתביו הם בעלי עניין מיוחד למחקר מכיוון שהם עומדים בצומת דרכים של המחשבה היהודית. מצד אחד נראה בכתבים אלה כי האלוהות היא בעלת גוונים ופנים שונים, אולם מנגד, עדיין אין אנו מצויים במערכת עשר הספירות הקבלית המגובשת על כל סמליה והשלכותיה. בכך מצטרף חוג הכרוב המיוחד למגמה שראשיתה בשלהי המאה השתים עשרה וראשית המאה השלוש עשרה המציגה פיצול באלוהות, הכולל הבחנה בין האל הנעלם החף מכל דמות, תואר, הגדרה, וכוחות משניים ששותפים למהות האלוהית הנעלמת ועם זאת הם מובחנים ממנה בהגדרתם ובתפקידם.³

ניתן למנות, בהכללה גסה, שלוש תקופות בהן התפתחה והשתכללה התאולוגיה של החוג. ידוע לנו מספר מצומצם למדי של חיבורים ששייכים לשכבה הראשונה שהתחברו בצפון צרפת בתקופה הנידונה: א. 'פירוש ספר יצירה' המיוחס לסעדיה גאון (להלן 'המיוחס לסעדיה');⁴ ב. 'אלפא ביתא בייחוד הבורא', חיבור המובא על סדר האלף-בית. בחיבור נעדרת דמותו של הכרוב המיוחד, אך מוקדשות לה מספר פסקאות ברובד הפירוש. ה'אלפא ביתא', ללא הפירוש, מובאת כנספח ל'סוד הסודות' לר' אלחנן בן יקר בכל עדי הנוסח של

1 אזכיר רק את המחקרים הבולטים שהוקדשו לחוג זה: י' דן, 'חוג "הכרוב המיוחד" בתנועת חסידות אשכנז', תרביץ, לו (תשכ"ו), עמ' 349–372; הנ"ל, תולדות תורת הסוד העברית, ירושלים תשע"א, ו, עמ' 696–791, ועל הברייתא שם, עמ' 701–714; J. Dan, *The 'Unique Cherub' Circle: A School of Mystics and Esoterics in Medieval Germany*, Tübingen 1999; D. Abrams, 'A History of the Unique Cherub', *Jewish Quarterly Review*, pp. 397–404 (2000), 90; נ' בן-שחר, פירוש ספר יצירה המיוחס לסעדיה גאון: הטקסט, תורתו ומקומו בתולדות המחשבה היהודית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשע"ב, בייחוד עמ' 4–9 ושם ביבליוגרפיה מפורטת.

2 ראה בן-שחר, שם, עמ' 24–42.

3 על החוגים בהם התפתחה תפיסה תאולוגית המבחינה בכוחות שונים באלוהות ראה לדוגמה דן, תולדות תורת הסוד (לעיל, הערה 1), ה, בייחוד עמ' 241–244; הנ"ל, 'גרשם שלום וחידת ספר הבהיר', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ט 4 (תשס"ח), עמ' 114–118. נהוג לראות בחיבורים קודמים – ביניהם דיוניו של סעדיה גאון בשער השני של האמונות והדעות על הכבוד הנברא, ור' אברהם אבן עזרא בפרק החותם את ספרו 'יסוד מורא' ועוד – מעין צינור מעבר לתורות שבהן מתוארת האלוהות כמערכת של כוחות הנאצלים זה מזה, וראה סיכום הדברים אצל בן-שחר, שם, עמ' 68–71.

4 ראה בן-שחר, שם, והטקסט שם, עמ' 240 ואילך.

החיבור, ואף במספר עדי נוסח של הברייתא היא מובאת כנספח, אך במקרים אלה תמיד בלוויית רובד הפירוש;⁵ ג. ברייתא דיוסף בן עוזיאל.

ניתן לצייר ציר כרונולוגי בחיבורי השכבה הראשונה כאשר 'המיוחס' לסעדיה' הוא החיבור הראשון שידוע לנו והברייתא היא החיבור האחרון. קביעה זאת נסמכת על שימוש של חיבור אחד במשנהו מחד גיסא ועל שיכלול ופיתוח דמותו של הכרוב בכל אחד מהחיבורים מאידך גיסא.⁶

השכבה השנייה כוללת שימוש יוצר בתאולוגיה הנ"ל שבא לידי ביטוי בעריכה, פירוש ואף סטייה מן התאולוגיה המקורית והתאמתה לתורות אחרות וביותר ניכר מיוזגה עם זאת האשכנזית. ניתן למנות בשכבה זאת את כתביו של ר' אלחנן בן יקר שחיבר שני פירושים על 'ספר יצירה',⁷ ואת החיבור 'סוד הסודות';⁸ את 'פסק היראה והאמונה',⁹ חיבור שלמרות התואם בין עיקרי שיטתו למצע התאולוגי המקורי של החוג, ניכרים בו סימני עריכה מאוחרת, עריכה שנעשתה על ידי ר' אביגדור כ"ץ;¹⁰ ומספר טקסטים נוספים.¹¹

השכבה השלישית אינה אלא אדפטציה אשכנזית של הכרוב המיוחד ובה נמצא את מיוזגה של תורת הכרוב עם משנת הקבלה, היינו שילובו של הכרוב במערכת עשר הספירות.

5 מספר קטעים מה'אלפא ביתא' נדפסו על ידי עפשטיין על פי כ"י פריז, הספרייה הלאומית Hébr. 770, ראה א' עפשטיין, מקדמוניות היהודים – מחקרים ורשימות, נקבצו יחד והובאו לבית הדפוס על ידי א"מ הברמן, ירושלים תשי"ז, עמ' רמה-רמו. בעבר הדפסתי את הברייתא ואת ה'אלפא ביתא' שמובאת אחריה על פי כ"י אוקספורד, בודלי Opp. 448, קטלוג נויבאוואר 1947, אולם ללא השוואה לעדי נוסח אחרים; ראה נ' בן-שחר, מהדורה ביקורתית ופרקי מבוא לחיבור 'סוד הסודות' לאלחנן בן יקר מלונדון, חיבור לקבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית 2004, עמ' 86-89, ולנוסח ה'אלפא ביתא' ללא הפירוש ראה שם, עמ' 68-69. לתמונת העולם העליון המוצגת ב'אלפא ביתא' ולחילופי הנוסח המהותיים ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 77-82.

6 ראה בהרחבה בן-שחר, פירוש ספר יצירה, שם, עמ' 38-42, 85-87, 117-118.

7 פירוש אחד נתפרסם על ידי י"א וידה, 'פירושו הראשון של רבי אלחנן בן יקר מלונדון לספר יצירה', קבץ על יד, ו (טז), ירושלים תשכ"ו, עמ' 147-197. הפירוש השני נתפרסם על ידי י' דן, טכסטים בתורת האלהות של חסידות אשכנז, ירושלים תשל"ז, עמ' 31-59.

8 נתפרסם לראשונה על ידי י' דן, שם, עמ' 1-22, וראה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5).
9 'פסק היראה והאמונה' נדפס על ידי א' ילינק, 'שערי הסוד והיחוד והאמונה לר' אלעזר מגרמיזא בעל הרקח', כוכבי יצחק, כז (תרכ"ב), עמ' 13-14. החיבור שב ונדפס בספר רבנו יוסף בכור שור, מהדורת חי"א גד, א, ירושלים תשט"ז, עמ' קט-קל, וכן בספר פירושים ופסקים על התורה לרבינו אביגדור צרפתי ז"ל מבעלי תוס' האחרונים, הוצאת מכון הררי קדם, ירושלים תשנ"ו, עמ' תפא-תפה.

10 ראה על כך בפירוט נ' בן-שחר, 'ר' אביגדור כ"ץ, ר' נחמיה הנביא וחוג הכרוב המיוחד', קבלה לב (בדפוס).

11 ראה לדוגמה מ' אידל, גולם: מסורות מאגיות ומיסטיות ביהדות על יצירת אדם מלאכותי, ירושלים ותל אביב תשנ"ו, עמ' 147; D. Abrams, *Sexual Symbolism and Merkavah*; 1997, pp. *51-53

החיבור הידוע ביותר בו נמצא מיזוג מסוג זה הוא ספר הקומה לר' משה עזריאל;¹² בנוסף יישנם מספר חיבורים אנונימיים הקושרים בין הכרוב המיוחד, תורת הספירות וכוונות התפילה,¹³ וקטעים נוספים משכבה זו עדיין גנוזים בכתבי היד.

מבין החיבורים ששייכים לשכבה הראשונה הברייתא הינה החיבור המפורט, המקיף והמעמיק ביותר בכל הקשור לספקולציות על מבנה העולם העליון ולהיררכיה השלטת בו, ובכלל זה גם בדמותו ובמאפייניו של הכרוב המיוחד (בעוד ב'המיוחס' לסעדיה' ובשכבת הפירוש של ה'אלפא ביתא' העולם העליון על כוחותיו אינו מהווה מוקד לכלל הדיונים).

כשעסקתי לראשונה בטקסטים של חוג הכרוב המיוחד וניסיתי לשרטט את תמונת העולם העליון העולה מכתביהם, נוכחתי לדעת כי יש בהם סתירות רבות, חוסר שיטתיות וספקולציות שונות שאינן תואמות זו לזו. עם זאת, העיסוק האינטנסיבי בטקסטים הללו, במהלך עבודת הדוקטור, שכלל בין היתר את השוואתם של עדי הנוסח הרבים של החיבורים השונים, חידד את הצורך בהכנתה של מהדורה ביקורתית לברייתא, שכן, כפי שעלה מתוך המחקר המשווה בין עדי הנוסח הרבים של הברייתא, יש מקרים בהם ווריאנט נוסף של משפט, או אף שינויה של מילה בודדת יש בו כדי לשנות את משמעותו של משפט או אף את דרך הבנתה של פסקה שלמה.

יתרה מכך, השוואת עדי הנוסח של הברייתא העלתה כי למעט מספר מצומצם מאוד של יוצאים מן הכלל בהם קיימות סתירות פנימיות, תמונת העולם העליון המובאת בברייתא עולה בקנה אחד עם זו המוצגת ב'המיוחס' לסעדיה' וברובד הפירוש של ה'אלפא ביתא', אלא שבברייתא נמצא הרחבות ותוספות שנעדרות מהחיבורים המוקדמים. דברים אלה נדונו בהרחבה בעבר,¹⁴ ואציג כאן את עיקריהם בלבד.

בכתבים מהשכבה הראשונה, ובכללם הברייתא, ישנו ריבוד שניוני באלוהות שכולל את האל העליון והדמות הנאצלת ממנו – 'הכרוב המיוחד', או 'הכרוב הקדוש'. בניגוד לפשט הפסוקים ולעמדותיהם של חוגים נוספים, דוגמת החוג המרכזי של חסידות אשכנז, בכל

12 קטעים מפירוש זה התפרסמו על ידי ג' שלום, ראשית הקבלה (1150–1250), ירושלים ותל אביב תש"ח, עמ' 210–212. לניתוח מפורט של הקטעים מספר הקומה ראה דן, תולדות תורת הסוד (לעיל, הערה 1), עמ' 877–883. דניאל אברמס מתעתד להוציא לאור מהדורה של ספר הקומה.

13 ראה י' דן, 'כוונת התפילה מקבלת הרי"ח', דעת, 10 (תשמ"ג), עמ' 47–56, והטקסט בעמ' 48–50, וראה עוד על קטע זה ועל החטיבה בכתב היד ממנו הועתק: ד' אברמס, 'כתובי-יד חדשים של ספר הסודות של רבי שם טוב בר שמחה והמקורות שהיו בידו', אסופות, י (תשנ"ז), עמ' מט–ע, ובעיקר עמ' נח–ס. למקור נוסף ראה D. Abrams, 'The Evolution of the Intention of Prayer to the "Special Cherub": From the Earliest Works to a Late Unknown Treatise', *Frankfurter Judaistische Beiträge*, 22 (1995), pp. 1–26 בעמ' 25–26, וראה דיון בחיבור זה גם אצל דן, תולדות תורת הסוד (לעיל, הערה 1), עמ' 726–728.

14 ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 68–136, ועל הברייתא שם, עמ' 82–101.

הטקסטים המוקדמים של חוג הכרוב המיוחד כינוייה של האלוהות הנעלמת, החפה מכל הגדרה, הם 'שכינה' או 'כבוד', ובברייתא נמצא אף ביטויים מאחדים, דוגמת: 'שכינת כבודו', 'כבוד השכינה', 'שכינת כבוד אלהי ישראל' וכיוצא באלה. למושגים אלה נוספו עוד שני מושגים שמקורם ב'ספר יצירה': 'רוח אלהים חיים' ו'קול רוח ודבור' שאינם אלא נרדפים נוספים שמייצגים את האלוהות המסתתרת.

הכרוב המיוחד נאצל¹⁵ מהאלוהות הנעלמת והוא שותף למהותה שכן הוא נברא מהאש הגדולה (ובנוסח הברייתא 'מן אשו הקדוש') וזאת בניגוד לכלל הברואים, ביניהם גם יושבי העולם העליון דוגמת החיות והאופנים שנבראו מהאש היסודית, 'אש הנברא מן המים' (כדברי 'ספר יצירה'), על מנת להבדילם מן האל.¹⁶

כמנוגד לאלוהות הנעלמת מוגדר לכרוב המיוחד מקום מובחן ומוגדר כיושב על כסא הכבוד¹⁷ והוא מהווה את האות למקום אליו יש לכוון את השבחה וההודיה לאל, עם שחזרתו ומודגשת הדרישה שלא להפנות את הכוונה אל הכרוב, אלא לכבוד אשר מעליו.

בשונה מ'המיוחס' לסעדיה' ולפירוש על ה'אלפא ביתא', בהם ניתן ללמוד מעט, אם בכלל, על המשמעות שנודעה לכרוב בעולם הארצי, הרי שהברייתא מרחיבה ומפרטת את אופיו ותפקידיו של הכרוב המיוחד ומגדירה את זיקתו גם עם ברואי מטה. אחת הסיבות לכך היא התמודדות עם פסוקים בעייתיים שקשורים בהגשמת האל או בהתגלותו (בעוד שב'המיוחס' לסעדיה' וב'אלפא ביתא' השימוש במקרא הוא זניח). כך, לדוגמה, קובעת הברייתא כי האדם הראשון נברא בצלמו ובדמותו של הכרוב המיוחד, קביעה שבאה ללא ספק להפיקע כל דמות וצלם מהאל הנעלם. ובהמשך הפסקה נעשה קישור נוסף: הדמות המתוארת בחזון יחזקאל – 'על דמות הכסא דמות כמראה אדם' (א, כו) – אינה אלא דמותו של הכרוב המיוחד, נושא הצלם והצורה.

רבים מהפסוקים המפורשים בברייתא קשורים בהתגלות ליחזקאל, בעיקר פסוקים מפרקים א, י, ומטרתם להגדיר את הכוחות השונים המתוארים בחזון ואת ההיררכיה הנוהגת בהם, כגון ההבחנה בין צורת הרבים 'כרובים' לצורת היחיד 'כרוב', מהותם ותפקידיהם של הכבוד, הנוגה ועוד. אך נידונים גם פסוקים נוספים בהם מוזכרת ראיית האל ('ויראו את אלהי ישראל' [שמ' כד, י], 'כי היום יי נראה אליכם' [וי' ט, ד], 'קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים' [דב' ד, יב] ועוד כיוצא באלה) אותם מנסה הכותב לפרש על פי המשנה התאולוגית שבידיו.

15 בכל כתבי החוג מהשכבה הראשונה מובא הפועל אצ"ל במסגרת תיאור הכוחות האלוהיים והוא מהווה סממן נוסף לייחודו של החוג, וראה על נושא זה דן, חוג הכרוב המיוחד (לעיל, הערה 1), עמ' 370.

16 עוד נוספה בברייתא זיקה מהותית בין הכרוב המיוחד והאל הנעלם, זיקה שנעדרת מ'המיוחס' לסעדיה' ומפירוש ה'אלפא ביתא', מתוקף שם ארבע אותיות שחוקק על כתר של הכרוב המיוחד. ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 89–91.

17 בברייתא חזרת קביעה זאת מספר פעמים, ראה שורות 5–6, 33, 69, 114, 154–155.

גם בנושא זה מציגה הברייתא עמדה נועזת ובלתי מתפשרת. בניגוד לחוגים אחרים בהם החשש מצמצום האל או מהגשמתו הובילו, בדרכים שונות, להדרה מוחלטת של האל הנעלם מתהליך ההתגלות והנבואה,¹⁸ הרי שעל פי הברייתא האל נוכח הן בנבואה, הן במאורעות הגדולים של עמנו דוגמת יציאת מצרים ומעמד הר סיני. נוכחות זאת משוללת, כפי שהמחבר שב ומדגיש, כל דמות וצורה, אולם קול, רוח ודיבור מלווים את התהליך, ומכאן שהאל איננו נעדר מתהליכים אלה אלא לוקח בהם חלק פעיל; קביעה זאת מודגמת היטב מהקטע הבא (שורות 97–103):

וההר איננו אוכל ומתוכו קול ורוח ודבור שליח לשם י"י ממעל לשמים וזה י"י קוין לו – אלהינו שאינו נראה אף לנביאים. ופעמים שהכבוד הוא הגה כמו צורה ותבנית נראה מתוך הענן כמו במדבר וכמבין הכרובים. (53א) ופעמים שהבורא אוצר מרוח וקול ודיבור ושולח באין גה כמו לשמואל שהבין עלי כי י"י קורא לנער ונדמה לו קול י"י כקול עלי ואחרי כן שב.

מאידך, תפקידו של הכרוב המיוחד בתהליך ההתגלות אינו מודגש ומפורש אלא עולה מבין השיטין ובאופן מרומו הרבה יותר. ראשית, הקביעה כי הכרוב המיוחד מזוהה עם דמות האדם שעל הכסא מעידה, גם אם הדברים אינם נאמרים בפירוש, כי הכרוב המיוחד היווה את מושא חזיונו של יחזקאל, ומכאן הפתח להניח כי תיאורים מגשימים נוספים שקשורים בתיאוריה השונים של ההתגלות נסבים על דמותו.

הצהרה נוספת שקשורה בכרוב ובהתגלות לנביאים מנוסחת בברייתא באופן הבא:

ולולי הכבוד והמרכבה מה יהללו הנוראים במהללם האל הגדול הגבור והנורא אחרי אשר לא ראו גבול בינתם (ו)דעתם להזכיר המתהלל בוראם, לכך בראם ונדמה להם כאדון בארץ המתגאה על גאי בר[י]ותיו, וזש"ה 'זירכב על כרוב ויעוף' (שמ"ב כב, יא; תה' יח, יא), כי ראה יחזקאל המרכבה במשכן הכבוד הוא מקדשנו, וכן ישעיהו.¹⁹

פסקה זו חותמת בהצהרה הבאה:

והכרובים והאופנים וכל מעשה מרכבה קרואים חיה אחת והכרוב הוא החיה.²⁰

18 על נושא זה נכתבה ספרות מחקרית רבה, ראה לדוגמה: E. R. Wolfson, *Through A Speculum That Shines: Vision and Imagination in Medieval Jewish Mysticism*, Princeton, New Jersey 1994; E. Kanarfogel, 'Varieties of Belief in Medieval Ashkenaz: The Case of Anthropomorphism', *Rabbinic Culture and Its Critics: Jewish Authority, Dissent, and Heresy in Medieval and Early Modern Times*, eds. D. Frank and M. Goldish, Detroit 2008, pp. 117-159

19 ראה להלן, שורות 46–50.

20 ראה להלן, שורות 56–57.

יש לפנינו שרשור של קביעות ממנו ניתן להסיק מסקנה קונקרטית על מראות הנבואה, אף על פי שהניסוח מסורבל וספק רב אם זאת היא מטרתו של המחבר. ראשית, המשפט המסכם הוא הנהיר והנחרץ ביותר ונמצא בו שתי קביעות ששזורות זו בזו: החיה האחת מזוהה עם המרכבה מחד גיסא ועם הכרוב המיוחד מאידך גיסא. עוד קובע המחבר שהן יחזקאל והן ישעיהו ראו את המרכבה, ומכאן שכאשר אנו נדרשים לחיזיון נבואה וויזואלי, שלובש תבנית, דמות וצורה, אין זה אלא מראה המרכבה המזוהה עם הכרוב המיוחד, החיה.²¹ אך בהמשך הטקסט נמצא, לכאורה, קביעה סותרת בנושא:

וכבוד שכינה השורה עליו [= הכרוב המיוחד] הוא נגה שנ' 'ונגה לו סביב' הוא כבוד שכינת אלהי ישראל שממנו נברא ונאצל הודו. היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל ואדע כי כרובים המה' (יח' י, כ) חניית כבוד השכינה.²²

משפט זה, שדן אף הוא בדמותה של החיה קובע כי היא 'חניית כבוד השכינה'. לכאורה סותרת קביעה זאת את הזיהוי של הכרוב עם החיה שנעשה קודם לכן, אולם נראה כי ביטוי זה נסב על מצב ספציפי ומוגדר – סיטואציה מובחנת שמתוארת במספר קטעים בטקסטים השונים מהשכבה הראשונה – זריחת השכינה או הכבוד על הכרוב המיוחד, זריחה שבאמצעותה מקבל הכרוב את כוחו. כאן אמנם לא נמצא את השימוש בפועל זר"ה, השכיח לתיאורו של מצב זה, אלא את המילה 'חניית', אך מתוך הפסקה בכללותה מסתבר ביותר כי לכך כוונו הדברים.

היינו מצפים שתכלית מהותית ובעלת משמעות דתית מן המעלה הראשונה שמיוחסת כאן לכרוב המיוחד (תכלית שנעדרת מ'המיוחס' לסעדיה' ומפירוש ה'אלפא ביתא') תודגש ותובהר בפירוט, בייחוד לנוכח הדיונים הרבים והפתרונות השונים והמגוונים שהוקדשו לנושא הנבואה בתקופה הנידונה, אך למרבה הפליאה אין זה כך. נראה שהמסקנות אמנם תקפות אך הן עקיפות ומובלעות, ואין לנו אלא לציין לעובדה זאת.

ב

למרות היקפה הקטן יחסית של הברייתא, ניתן למצוא בה רבדים שונים. עיקרי הדברים אמנם מחוורים, אך המעיין לעומק בטקסט ובמבנהו אינו יכול להתעלם משאלות יסוד הנוגעות למקורותיו ולדרך חיבורו.

21 לקשר בין דמותו של הכרוב המיוחד והחיה האחת ראה D. Abrams, 'Special Angelic Figures: The Career of the Beasts of the Throne-World in *Hekhalot* Literature, German Pietism and Early Kabbalistic Literature', *Revue des études juives*, 155 (1996), pp. 368-369. וכן בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 125-120.

22 להלן, שורות 70-72.

בדומה ל'המיוחס' לסעדיה²³, נראה כי גם הברייתא אינה חיבור הומוגני אלא אוסף אקלקטי של מקורות שכפי שנראה להלן ניתן לחלקם, בחלוקה גסה, לשלושה חלקים: א. פתיחת הברייתא, שורות 3–22, ובה הגדרת עשרת השורשים והמידות שאין לדבר ולהרהר בהם. אין ספק שקטע זה מהווה יחידה מגובשת, קוהרנטית ונפרדת, ואין זה מן הנמנע שהקטע הועתק ממקור קדום,²⁴ אך הדבר עדיין לא הוברר. עצמאותו של הקטע זוכה לאישור גם מהכותרות שניתנו לחיבור במספר עדי נוסח, ביניהן: 'ספר זה נקר' שרשים וסוד זה גלה יוסף בן עזיאל...'; 'וספר שרשים לר' יוסף בן עזיאל'.²⁵ ב. שכבת הפירושים, שאף בהם, כפי שנראה להלן, ניתן להבחין במספר רבדים. ג. קטע המסורת המובא בשם יוסף בן עזיאל.

הדוגמה הבולטת ביותר למציאותם של רבדים שונים בחיבור היא שימוש חוזר ונשנה במילה 'פירש', בהטיות שונות ובצורות כתיב מגוונות בעדי הנוסח השונים (בעד הנוסח המוביל של המהדורה הצורה השכיחה היא 'פי'). כפי שציין דן, שכבת הפירוש הזאת אופיינית לכל הטקסטים מהשכבה הראשונה של חוג הכרוב המיוחד.²⁶ ניתן לומר, בהכללה גסה, כי ב'המיוחס' לסעדיה' רובד הפירוש נסב בעיקר על פירוש 'ספר יצירה', וב'אלפא ביתא' בייחוד הבורא' מתייחסים הפירושים לשורתיה של ה'אלפא ביתא'. נשאלת השאלה איזה טקסט מפרשת הברייתא?

לאחר החטיבה הראשונה הפותחת את החיבור, נראה כי כמעט כל הקטעים המרכיבים את הברייתא הינם פירושים קצרים, פחות או יותר (גם אם לא מצורפת להם המילה 'פירוש'), אלא מילים אחרות שמטרתן אף היא לספק הסבר), על פי רוב לפסוקי מקרא, ובייחוד לפסוקי יחזקאל, אך ניתן למצוא גם מספר פירושים על קטעי תפילה ופיוטים שקשורים בנושאים הנידונים. כך, דרך משל, בדינו במשפט שלקוח מנוסח התפילה בו נאמר: 'ושכינת עוזו בגבהי מרומים' קובע המפרש: 'זה שכינת כבוד אלהי ישראל יוצרנו'.²⁷ במקום המילה 'פירוש' מסומן כאן הביאור באמצעות המילה 'זה'. מילה חלופית אחרת, 'כלומר', מופיעה במקרה הבא, בביאור משפט מפיוטו של אלעזר בירבי קליר: 'וכן יסד הפייט 'והוא כעין הקרח ובו שביב כסא', כלומר שברא מן שכינתו ומן אשו הקדוש הכרוב המיוחד על הכסא'.²⁸ במקרים רבים מובא פסוק ומיד אחריו פירושו, ללא צורך בהכרזה מפורשת כי לפנינו פירוש: "ונגה לו סביב" (יח' א, כז) – הוא השכינה השורה עליו וסביביו'.²⁹

23 ראה בן־שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 64–66.

24 גם ב'המיוחס' לסעדיה' יש שימוש בקטע על המידות (ראה להלן, הערה 79), והדבר מעלה את הסבירות שאכן לפנינו שימוש במקור קדום.

25 ראה באפראט לשורות 1–2.

26 ראה דן, חוג הכרוב המיוחד (לעיל, הערה 1), עמ' 364–367; דן, חוג הכרוב המיוחד (אנגלית), שם, עמ' 52–55; בן־שחר, פירוש ספר יצירה, שם, עמ' 8, 43–45.

27 להלן, שורות 30–31.

28 להלן, שורות 68–69.

29 להלן, שורה 120.

למרות הופעתם החוזרת ונשנית של פירושים כגון אלו, סבורה אני שיש להבחין בינם לבין רובד הפירוש המוגדר באמצעות הצורה 'פי'. השימוש בה (גם בכתב 'פ'ר') מאפיין את כל הטקסטים של חוג הכרוב המיוחד מהשכבה הראשונה. עם זאת, נשאלת השאלה איזהו הטקסט המתפרש. האם ניתן לטעון כי הטקסט הקדמון אותו מפרשת הברייתא אינו אלא קובץ פסוקי מקרא שנושאים משמעות לשאלת עצם האלוהות, אליהם נוספו מספר תוספות מהתפילה והפיט שקשורות אף הן לנושא הנידון?

בחינתם של ארבעה עשר המופעים של הצורה 'פי' בברייתא מעלה תשובה מורכבת יותר. ראשית כול, ארבעה מופעים מובאים בפסקה החותמת את הברייתא, וכולם אינם פירושים על פסוקים (ראה להלן בברייתא, שורות 167–175). כדי להבין את מהות הטקסט המתפרש, יש לעיין במקבילה שלו הקשורה לחיבור 'אלפא ביתא בייחוד הבורא'. כפי שציינו לעיל, חיבור זה מועתק בשישה עדי נוסח לאחר הברייתא ובכל הנוסחים מלווה הטקסט ברובד הפירוש;³⁰ החיבור מסתיים בדברים הבאים:

ת' תמים פעלו מה טוב לטובים ואוהבם ואם און וכעס ענינם לא יביט מפלס מעגל כל אמרו מלאך אשריך שור אשריך שותיה כשותיה דאלהא פי' דברך כדברי אלהא. תם בכאן משנת אברהם אבינו ומשנת יוסף בן עוזיאל ופי' אלפא ביתא ובריך רחמנא דסייען.³¹

30 ראה לעיל, הערה 5. יוצא דופן הוא כ"י מינכן, ספריית מדינת בווריה 92 Hebr. בו מובא החיבור בלוויית רובד הפירוש באופן עצמאי ובלתי תלוי בברייתא, למרות שעל פי חתימתו ('סליק משנת אברהם אבינו ומשנת יוסף בן עוזיאל מפי ירמיה הנביא') נראה כי הועתק ממקור בו הברייתא אכן הובאה לפני הטקסט של ה'אלפא ביתא' (שכן יוסף בן עוזיאל אינו מוזכר בשני החיבורים, הן ב'אלפא ביתא' ובפירושה והן ב'המיוחס' לסעדיה); הטקסט בכתב יד זה מקביל לטקסט המובא בעדי הנוסח הנספחים לברייתא: 'ת' תמים פעלו מה יטיב לטובים ואוהביו אם און וכעס ענינים לא יביט מפלס מעגל אמר מלאך אשריך שותיה בשותייה דאלהי פי' דברך כדברי אלהים'. יוצא דופן נוסף הוא כ"י ניו-יורק, בהמ"ל Ms. 2324 (להלן כ"י ג), שהינו העתקה מאוחרת באופן יחסי. בסיום הברייתא מובאת בו ה'אלפא ביתא' כולה ללא פירוש (פתיחתה היא 'אתחיל סוד אלפא ביתא') כאשר רק לאחר סיומה מובא רובד הפירוש, ואין זה אלא הפירוש על אות אל"ף בלבד: 'תמים פעלו מ(ח)טיב לטובים ואוהבים ואון וכעס ענינים לא יביט מפלס מעגל כל אמר מלאך אשריך שור אשריך שותיה בשותיה דאלקא פיר' אשריך דברך כדברי אלקיו. סליק אלפ"א בית"א והנה הפירוש של אלפ"א בית"א לבארו אתחיל. יי' אחד בשמים ובארץ וכו'. פירש...'

31 זהו הנוסח על פי כ"י אוקספורד, בודלי 448 Opp, קטלוג נויבאוואר 1947 (להלן כ"י א), אך ישנם שינויים בין עדי הנוסח השונים; בכ"י ירושלים, הספרייה הלאומית 5135 8° (להלן כ"י יב) כתוב: 'ת' תמים פעלו מהטיב לטובים ואוהבם ואם און וכעס ענינים לא יביט מפלס מעגל כל אמ' מלאך אשריך שור אשריך שותיה בשותי' דאלהא פי' דברך כדברי אלהיו. סליק משנת יונתן בן עוזיאל מפי ירמיה הנביא ולו פי' אלפ"א בית"א'. נוסח כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 737 (כ"י יא) הוא כדלהלן: 'ת' תמים פעלו מהטיב לטובים ואוהבים ואים און וכעס ענינים לא יביט מפלס מעגל כל. אמר מלאך אשריך שור אשריך שותיה כשותיה דאלהא פי' דברך כדברי אלהיו. סליק משנת אברהם אבינו ומשנת יונתן (!)

אם משווים אנו את הסיפא של ה'אלפא ביתא' שמובאת בכל עדי הנוסח של 'סוד הסודות' לר' אלחנן בן יקר (ובכולם ללא רוברד הפירוש), נמצא כי ישנה סטייה ותוספת שאינה מופיעה בנוסחים האחרים:

תמים פעלו ומטיב לטובים ואוהבם און וכעס ענינם לא יביט מפלס מעגל בו אשו"ר אשריך שו"ר שורה דבריו במים. פי' מביא ראייה לדבריו מן התורה.
 אור ישראל לנגה סביבות עולמו ומלא את הכל ברוך הוא ברוך שמו.
 אבל (נ"א 'איל') צולל לליל בפלג עם גלילי רומו.
 הוא מקום עולם ואין עולם מקומו.
 נושא תהום ופלחי תחתית עם סערה ממרומו.
 אחד הוא ואין בלתו 'המשל ופחד עמו'.
 רוממו והשתחוו לפני הדומו. כי יהו"ה אלהינו עשנו ולא אנחנו עמו.³²

לאחר קטע זה מובאת חתימה ארוכה לחיבור 'סוד הסודות', ובסיומה לשון חתימה נוספת: 'ראיתי כתובה זאת האלפא ביתא וכונתי בכל יכולתי להעתיקה כדי למסרה לישרי לב'.³³ תוספת זאת – 'אור ישראל... ולא אנחנו עמו' – אינה אלא נוסחת הסיום של הברייתא, בהבדל אחד: בברייתא נוסף פירוש לארבעה מתוך המשפטים שמוגדרים על ידינו כתוספת. מהו הקטע הזה? האם הוא אכן, כפי שאלחנן בן יקר (או שמא המעתיק) מעיד עליו, חלק אינטגרלי מה'אלפא ביתא' שהברייתא עשתה בו שימוש, או אולי להיפך – ר' אלחנן שהרבה להשתמש בברייתא בחיבורו 'סוד הסודות' הוסיף בסוף ההעתקה של ה'אלפא ביתא' גם את הקטע החותם את הברייתא, ללא הפירוש? בכל אחת משתי האפשרויות קיימים קשיים, ונראה כי אי אפשר לראות בקטע זה חלק אורגני מהברייתא מחד גיסא או מה'אלפא ביתא' מאידך גיסא; גם אם היינו מניחים כי לפני ר' אלחנן (או המעתיק) עמדה נוסחת הסיום של ה'אלפא ביתא', נוסחה שאינה מופיעה באף אחד מעדי הנוסח האחרים וחורגת מהמבנה של החיבור כולו (היינו מוסיפה חתימה כללית לאחר הדיון באות תי"ו), עדיין נותרת השאלה מדוע יש בנוסחת הסיום המשוערת חזרה על דברים שנאמרו ב'אלפא ביתא' גופה במסגרת דיון באות ז', הן בנוסח ה'אלפא ביתא' והן בשכבה המפרשת?³⁴

בן עזואל מפי ירמיה הנביא ופי' האלפ"א בית"א ב"ה ב"ה; נוסח כ"י פריז, הספרייה הלאומית Hébr. 770 (כ"י ח) מקביל לנוסח המובא בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית Harl. 5510, קטלוג מרגליות 754 (נוסח ז) למעט שינוי אחד: 'ת' תמים פעולו מה ישיב לטובים ואוהבם ואם און וכעס עיניכם לא יביט מפלס מעגל כל אמ' מלאך אשריך שור אשריך כוותיה כשותית דאלהי (לונדון: 'דשותיה דאלהיה') פי' דברך כדברי אלהיו. סליק משנת אברהם אבינו ומשנת יוסף בן עוזיאל ופי' א"ב'.

32 בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 69.

33 שם.

34 ואלו הדברים: 'ז': וזהר מראיו סביב למעשיו צולל לליל ועת ישוב כשהיה בחשכה כאורה

הוא הדין כשאנו נדרשים לקטע זה בברייתא. יש כאן מקבץ של משפטים ופירוש עליהם, משפטים שאינם קשורים זה לזה בצורה נהירה; ישנו שימוש הן ב'אלפא ביתא', הן בדברים שנאמרו ב'המיוחס' לסעדיה' – עובדה שיש בה כדי להוכיח כי חיבורים אלה היו לפני עורך הברייתא,³⁵ אך אין כאן חוט מבריה שיקשור לא רק בין המשפטים השונים בקטע אלא גם בין הקטע הזה ובין הטקסט כולו. נדמה כאילו הוצא הקטע מהקשרו והודבק באופן מלאכותי בשני המקרים – גם בסוף ה'אלפא ביתא' בנוסח המובא על ידי ר' אלחנן וגם בברייתא. נתון נוסף שמעיד על מקורו הנבדל של הקטע הוא סגנונו, שכתוב בתבנית שרית ומחורו בחרוז אחיד.³⁶

בחנית הקטעים הנוספים שבהם מצויה שכבת הפירוש מעידה אף היא שאין לפנינו פירושי פסוקים גרידא. במקום אחד ישנו פירוש על משפט שלקוח מתוך ה'אלפא ביתא',³⁷ וישנם שני מקומות בהם לא עלה בידי למצוא את המקור לדברים המתפרשים.³⁸ יתרה מכך, גם ביתר המקומות בהם נסב הפירוש על פסוק (שבעה במספר), נמצא כי שלשה מתוכם הינם פסוקי מפתח ששימשו בחיבורי החוג מן השכבה הראשונה.³⁹ לאור הנתונים הנ"ל אני מעריכה כי מלבד 'המיוחס' לסעדיה' וה'אלפא ביתא' ופירושה, שללא ספק היו לפני המחבר, היה לפניו גם חיבור נוסף שמספר משפטים מתוכו נחשפים לפנינו באמצעות שכבת הפירוש. החטיבה המופיעה בסיום הברייתא בלוויית פירוש ובסוף ה'אלפא ביתא' בהעתקתו של ר' אלחנן ללא פירוש תורמת לחיזוקה של קביעה זאת, כמו גם שני קטעים שמפרשים מקור שאיננו לפנינו.

- וימלא הכל שכינתו... מקום לכל וכן הוא מקום עולם ואין עולם מקומו. וצולל לליל. פי' גלגל מן מעשה עושה צל ומחשיך לילה...', שם, עמ' 87–88.
- 35 ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 40–41, 85–87.
- 36 אני מודה לפרופ' שולמית אליצור שהעירה לי על כך.
- 37 'ומה שאמ' הכתו' במראית העננים. פי' כמו שיש לעננים מני גוונים וכלן אחד... (שורות 129–130), וראה ההערה לשורה זאת בטקסט, ועיין גם במצוין בהערה הקודמת.
- 38 'וזה לשון המלאך הדובר "משכיל דורש [את] אלהים" (תה' יד, ב; נג, ג) בלום והזהר ממצמצם ומצומצם. פי' אלהים אשר אתה דורש הוא אלהים חיים ורוחו ואל תחשבהו מצומצם במקום' (שורות 89–91), וראה להלן, סוף סעיף ג'. וכן הקטע הבא: 'ושכינתו השורה על הכרוב היושב על הכסא שהוא על גיא הארץ. פי' ד' חיות שהם מלכים אריה שור נשר אדם... (שורות 37–38), אך יש לציין כי דברים אלה מזכירים את הנאמר ב'אלפא ביתא' וב'פסק היראה והאמונה'; וראה להלן, הערה 93.
- 39 "ופרשו עליו עננו" (איוב כו, ט), פירוש סביב לכסא הכבוד אשר עליו הכרוב המיוחד ענן פרוש... (שורות 32–33). והשווה 'המיוחס' לסעדיה': "...פרשו עליו עננו" (איוב כו, ט) – שברא וילן (ומ)עון במרום להללו ולשבחו שם... (בן-שחר, פירוש ספר יצירה [לעיל, הערה 1], עמ' 247), וכן להלן, הערות 88, 89; 'והיינו ככתו' כמעשה "האופן בתוך האופן". פי' הם באופן בתוך הנר... (שורות 42–43), והשווה ה'אלפא ביתא', להלן בהערה על שורה זאת בגוף הטקסט; "כי לא יראני האדם וחי", פי' לא אדם ולא חי... (שורה 93, והשווה ב'אלפא ביתא', להלן, הערה 117).

ג

רדיו השונים של החיבור שלפנינו ניכרים גם מכיוון נוסף: השכבה הפסבדו־אפיגרפית שסומכת את דבריה על יוסף בן עוזיאל. יוסף דן ניסח את הפרובלמטיות שקשורה בייחוס זה באופן הבא:

הבעייה היסודית הכרוכה בבירור עניין זה ובהבנת החוג בכללו היא, האם זיופה של ברייתא דיוסף בן עוזיאל היא פרי יצירתו של החוג, או שמא נתחברה קודם לכן ונתגלגלה לידי חוג יוצרים ששקד עליה ופירשה וקבע אותה ביסוד תורתו. תשובה מכרעת, לכאן או לכאן, בשאלה זו, אין באפשרותנו לתת. ואולם יש לקבוע בבירור את הקרבה הרעיונית שבין המקור הפסבדו־אפיגרפי לבין תורת החוג, הן מבחינת התכנים הרעיוניים והן מבחינת המושגים והטרמינולוגיה המשמשת אותם.⁴⁰

ובסיכום דבריו קובע דן:

ייחודו ההיסטורי של חוג זה נעוץ בכך, שבעיונו בספר יצירה, שהיה מוקד עיונם של חסידי אשכנז בכללם, יצר את דמותו האגדית של יוסף בן עוזיאל, דמות של בעל המסורת האמיתית של השימוש המעשי בספר יצירה.⁴¹

השושלת הנזכרת במקורות של הברייתא – ירמיה, בן סירא ויוסף בן עוזיאל – ידועה לנו לעת עתה רק מתוך שלושה חיבורים שקודמים לה. שני הראשונים הם המדרשים 'תולדות בן סירא', מדרש סטירי שנכתב ככל הנראה בבבל במאה התשיעית או העשירית; ו'אלפא ביתא דבן סירא' שנכתב בשלהי המאה העשירית או בראשית המאה ה"א באחת מהארצות המוסלמיות. שני המדרשים אינם נושאים אופי איזוטרי ולא ניתן למצוא בתוכם דבר שיאפשר לקשרם עם משנת החוג.⁴² המקור השלישי הוא חיבור אניגמטי, שאיננו יודעים

40 דן, חוג הכרוב המיוחד (לעיל, הערה 1), עמ' 354.

41 שם, עמ' 364.

42 גם כאן, כשאנו נדרשים לדרך היווצרותה של השושלת הגנאלוגית של ירמיה, בן סירא ויוסף בן עוזיאל, נמצא כי הייחוס אינו פשוט ולפנינו סוגיה מורכבת. כפי שהראה עלי יסף, הקובץ המכונה 'סיפורי בן סירא' מורכב משתי יצירות נפרדות שמושאן הוא בן סירא: האחת היא המדרש הסטירי 'תולדות בן סירא', ובו מתואר בן סירא כבנו וכנכדו של ירמיהו (קשר שמודגם גם באמצעות הגימטריה, ירמיהו=סירא=71), אלא שדמויותיהם של עוזיאל ובנו יוסף נעדרות ממדרש זה. המקור השני, 'אלפא ביתא דבן סירא', מציג בפירוט שרשרת דורות שכוללת את בן סירא, עוזיאל בנו ויוסף נכדו, אך מתעלם לחלוטין מדמותו של ירמיהו. גם אם נניח שבתקופה שבה מחברי הטקסטים של השכבה הראשונה של כתבי חוג הכרוב המיוחד הכירו את שתי היצירות, הן את 'תולדות' והן את 'אלפא ביתא דבן סירא' שהופצו ברבים ואף הועתקו מקבצי כתבי היד זה לצד זה, והם שצירפו את הנתונים שבשני המדרשים לכדי שושלת אחת רציפה, עדיין לא ניתן למצוא קשר, אף לא רופף, בין כלל הקובץ המכונה 'סיפורי בן סירא' ובין הנושאים התאולוגיים שבהם עוסקים הטקסטים שלנו. על סיפורי בן סירא ראה

דבר על מקום כתיבתו וזמנו, אך הוא קודם בזמן לברייתא. בחיבור זה מתוארים ה' ספרים, ה' פרקים וה' סדרים שגילה בן סירא לעוזיאל בנו וליוסף נכדו, ביניהם ספרים ידועים כגון ספר יצירה, ספר זרובבל ואבות דרבי נתן, ומהם שאינם ידועים לנו או שקשה לדעת למה כיוון הכותב, כמו סדר תקופות, סדר שעות וסדר עיבור. מעבר לשמות הספרים והסדרים לא נאמר בטקסט דבר על תוכנם, אבל אופיים האיזוטרי מחוור שכן רוח הקודש נזקקת מהגילוי:

וכשגלה כל הרזים האלה רעשו כל צבא מרום ויצא רוח הקודש ואמרה: מי הוא שגלה סתרי לבני אדם?⁴³

בהמשך מתמקד החיבור בספר יצירה, אחד מהספרים שגילה בן סירא לבנו ולנכדו, והוא מתואר כספר שבו יצר האל את העולם. סודות הבריאה שבספר שימשו גם את הזוגות אברהם ושם, ירמיהו ובן סירא, רבא ור' זירא שיכלו לברוא באמצעות ספר יצירה עולם, אדם ועגל בהתאמה. אך גם כאן, למרבה העניין, כמו במדרשי בן סירא, דמותו של ירמיהו נעדרת מחציו הראשון, ובחציו השני הוא אמנם בורא גולם עם בן סירא אך טיב היחסים בין זוג החכמים אינו מוגדר.⁴⁴

נושא הבריאה באמצעות ספר יצירה יכול היה לכאורה להיות הסיבה לכך שחוג הכרוב המיוחד בחר לסמוך את דבריו על שושלת זו, שכן פירוש ספר יצירה המיוחס לסעדיה גאון הוא אחד מהמקורות המפורטים ביותר לדיונים בבריאת גולם, אך למרבה הפלא השושלת של ירמיהו ובן סירא נעדרת ממנו כליל. יתרה מכך, במקום אחר הראינו כי ייחוס הפירוש לסעדיה גאון אינו בגדר פסבדו־אפיגרפיה והיתלות באילן גדול, והשכבה המובחנת בטקסט באמצעות ראשי התיבות 'פר"ס' מטרתה לציין למקור ספציפי ממנו לקוחים הדברים: 'פירוש

בהרחבה ע' יסף, סיפורי בן סירא בימי הביניים: מהדורה ביקורתית ופרקי מחקר, ירושלים תשמ"ה (לזמן כתיבתם ומקום חיבורם של ה'תולדות' וה'אלפא ביתא' ראה עמ' 27–29, 159–169; על מקורם הנבדל של ה'תולדות' וה'אלפא ביתא' ראה בייחוד עמ' 155–158; ולגימטריה המפורסמת ראה עמ' 200). על הייחוס התמוה של שושלת זאת בכתבי חוג הכרוב המיוחד ראה בייחוד יוסף דן, 'חידת "אלפא ביתא דבן סירא"', הסיפור העברי בימי הביניים: עיונים בתולדותיו, ירושלים 1974, עמ' 69–78.

43 אידל, גולם (לעיל, הערה 11), עמ' 271.

44 הטקסט נדפס בחלקו על ידי י' ליבס, חטאו של אלישע: ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעה של המיסטיקה התלמודית, ירושלים תש"ן, עמ' 133–137. אידל הביא את הטקסט במלואו והשווה אותו עם כתבי יד נוספים; ראה אידל, גולם (לעיל, הערה 11), נספח ה. דן בטקסט זה גם יוסף דן בספרו האנגלי על חוג הכרוב המיוחד (לעיל, הערה 1), עמ' 210–220, והשווה הנ"ל, תולדות תורת הסוד העברית, ד, ירושלים תשס"ט, עמ' 372–379, וכן בן-שחר, (שם), עמ' 152–157. וראה עתה Tz. Weiss, 'The Reception of Sefer Yetsirah and Jewish Mysticism in the Early Middle Age', *Jewish Quarterly Review*, 103 (2013), pp. 26–46, ובייחוד עמ' 28–35. הטקסט מובא, בין היתר, בכתב יד וטיקן, הספרייה האפוסטולית, Cod. ebr. 299, שנעתק בשלהי המאה האחת עשרה (וייס, עמ' 29 הערה 9). לקשר אפשרי בין טקסט זה ובין חוג הכרוב המיוחד ראה להלן, הערה 55.

ספר יצירה המלוקט מדונולו', כאשר הקשר בין מקור זה ובין הגאון הבבלי בא לידי ביטוי בדרך סידור המשניות של 'ספר יצירה'.⁴⁵ בעוד יוסף דן הדגיש את האופי הפסבדו-אפיגרפי של חוג הכרוב המיוחד, אני סבורה כי על אף שכל החיבורים מהשכבה הראשונה הינם חיבורים אנונימיים, אין הם מתכסים באצטלה פסבדו-אפיגרפית.

כשאנו נדרשים למסורת המובאת בשם השושלת הגנאלוגית של ירמיה, בן סירא ו'יוסף בן עוזיאל', נראה שאין לפנינו דפוס החוזר בכלל חיבורי החוג ומציג שושלת זו כמקור הסמכות לכלל התאולוגיה שבחיבוריו, אלא להיפך, השימוש שנעשה בשושלת זו הוא מינורי. היא נעדרת לחלוטין מ'המיוחס-לסעדיה', מה'אלפא ביתא' וכן משני פירושו של ר' אלחנן על 'ספר יצירה'. בברייתא עצמה, למעט הכותרים, מוזכר יוסף בן עוזיאל פעמיים בלבד, והדברים המובאים בשמו תואמים את שתי ההזכרות היחידות של שושלת זו אצל ר' אלחנן בחיבורו 'סוד הסודות'.

יתרה מכך, נראה כי הכותר 'ברייתא דיוסף בן עוזיאל' אינו מייצג את שמו המקורי של החיבור, ומכאן שלא ניתן לייחס את שנכתב בטקסט כולו לדמותו הפיקטיבית. הכותר הזה מצוי רק בכ"י ניו-יורק, בהמ"ל Ms. 2072, שהועתק אחרי שנת תרכ"ג, ובו נכתב: 'ברייתא דיוסף בן עוזיאל מפי ירמיה העתקתי מכ"י פאריז קבץ שבע מאות ושבעים'.⁴⁶ מלבד העתקה מאוחרת זו אין החיבור מכונה בשם זה (עד כמה שידיעתי מגעת) באף אחד מעדי הנוסח השונים מחד גיסא, ולא במקורות חיצוניים הקודמים להעתקה שבכתב יד ניו-יורק מאידך גיסא. כותרות החיבור במקורות השונים מגוונות, ומסתבר ביותר ששמו לא ניתן לו בידי מחברו, אלא נוסף בשלב מאוחר יותר. סמך להנחה זו עולה מעד הנוסח המוביל, המציין בכותר החיבור כי הייחוס ליוסף בן עוזיאל מקורו בדברים שמובאים בשמו בסוף הטקסט: 'בסוף שמונה דפים תראה שהוא מן יוסף בן עוזיאל הובא בספרי ישנים שהוא בן ירמיה'.⁴⁷ במקרים רבים באים שלושת החיבורים מן השכבה הראשונה (המיוחס-לסעדיה), הברייתא וה'אלפא ביתא' כחטיבה אחת בהעתקות, ובסופם מצויה חתימה כללית שמבחינה ומגדירה את החיבורים השונים, ובכולם מכונה הברייתא בשם 'משנת יוסף בן עוזיאל'; כך, בסיום העתקת ה'אלפא ביתא' בכתב היד המוביל מצויה החתימה הבאה: 'תם בכאן משנת אברהם אבינו ומשנת יוסף בן עוזיאל ופי' אלפא ביתא...', וזו התמונה העולה מעדי נוסח נוספים.⁴⁸ גם כאן סביר מאוד שהחתימה אינה מקורית, והיא נוספה בידי מעתיקים על מנת להבחין בין החיבורים השונים של החוג.

45 ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 49–59.

46 ראה להלן בתיאור כתבי היד (מספר 16).

47 לכותרות השונות ראה בפתיחת האפראט.

48 ראה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 89. הוא הדין בחתימה המובאת בכתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 5135 8°: 'סליק משנת יונתן (!) בן עוזיאל מפי ירמיה הנביא ולו פי' אלפ"א בית"א'; כתב יד מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 737 חותם: 'סליק משנת אברהם אבינו ומשנת יונתן (!) בן עוזיאל' מפי ירמיה הנביא ופי' האלפ"א בית"א ב"ה

עד כמה שידיעתי מגעת, הכותר 'ברייתא דיוסף בן עוזיאל' מצוי בשני מקורות מוקדמים בלבד. הראשון הוא 'פסק היראה והאמונה'⁴⁹ בו מוזכרת הברייתא בחתימה: 'סוד תניא בברייתא יוסף בן עוזיאל שגילה מפי ירמיהו הנביא ואין לגלותו אלא לצנועים מספר הר' אביגדור [כ"ץ] הצרפתי ז"ל וגם זה מספרו'. כאן נוסף קטע מספרו של ר' אביגדור, ולאחריו מובאת לשון סיום שנוסחה הוא: 'אין מגלין אלא לצנועים ברייתא דיוסף בן עוזיאל'. על פי נוסחים אלה ניתן להבין שדבריו של ה'פסק' לקוחים מתוך הברייתא. הנחה זאת מתחזקת מראיה נוספת: בשלושה עדי נוסח של ה'פסק' כותר החיבור הוא 'ברייתא של יוסף בן עוזיאל'.⁵⁰ השוואתם של שני החיבורים, ה'פסק' והברייתא, העלתה כי אמנם ניתן למצוא נושאים קרובים המעידים על מצע משותף, אך לא ניתן למצוא ולו קטע אחד מקביל ביניהם. כותרים אלה מעלים ביתר שאת את שאלת הקשרים בין החיבורים השונים, ומסתבר כי הסרה לנו חוליה, מקור קדום, אם אמנם היה כזה, שממנו לקוחים הדברים בשמו של יוסף בן עוזיאל המופיעים הן בפסק והן בברייתא. הקשרים בין ה'פסק' והברייתא נידונו בפירוט במסגרת אחרת,⁵¹ אך לענייננו ניתן לקבוע במידה גבוהה של ודאות, על פי סך הנתונים שהוצגו לעיל, כי הכותר 'ברייתא דיוסף בן עוזיאל' אינו חלק אינטגרלי מן החיבור המכונה על ידינו בשם זה.

המקור השני בו נמצא את הכותר הנ"ל הוא בפירוש התורה של ר' מנחם ריקנאטי, בו נכתב: 'וכן יש אומרים גם בעץ החיים כי לא נברא לבטלה רק יאכלו ממנו אנשי התחיה ויחיו לעולם וכן מצאתי בברייתא דרבי יוסף בן עוזיאל ע"ה'.⁵² מקור זה אינו נסמך לא על הברייתא ולא על ה'פסק' אלא דווקא על קביעה שמובאת ב'אלפא ביתא' במסגרת הדין באות ב"ת.⁵³

שני מקורות נוספים בלבד ידועים לנו בהם מוזכר יוסף בן עוזיאל (המילה ברייתא נעדרת מהם) ובשניהם נעשה שימוש בדברי 'פסק היראה והאמונה' שככל הנראה יוחס כולו למסורת קדומה הסומכת את דבריה על דמותו: הערה בשולי הגיליון של מחזור מנהג אשכנז המערבי

ב"ש; החתימה בכתב יד פריז, הספרייה הלאומית Heb. 770 היא: 'סליק משנת אברהם אבינו ומשנת יוסף בן עוזיאל ופי' א"ב'; לונדון, הספרייה הבריטית Harl. 5510, קטלוג מרגליות 754: 'סליק משנת אברהם אבינו ומשנת יוסף בן עוזיאל ופירו' א"ב. תם תם'.

49 ראה לעיל, הערות 9, 10.

50 כך על פי כ"ץ קמברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 858.1, ס' 17013, דף 9ב, וכ"י אמסטרדם, רוונטליאנה 426, דף ה ע"ב. וכן כ"י לייפציג, ספריית האוניברסיטה B. H. qu. 38 (ס' 74929) והעתקתו בכ"י ורשה, המכון להיסטוריה יהודית 829, ס' 30854, שבו הכותר הוא: 'ברייתא דיוסף בן עוזיאל'.

51 ראה בן-שחר, ר' אביגדור כ"ץ (לעיל, הערה 10), סעיף ד.

52 מנחם ריקנאטי, פירוש על התורה, בראשית, א, ירושלים 2003, עמ' קכח, וראה עפשטיין, מקדמוניות (לעיל, הערה 5), עמ' רמו, הערה 77, והשווה י' וינשטוק, 'אוצר ה"סודות" של אבו אהרון – דמיון או מציאות', סיני, נד (תשכ"ד), עמ' רכח, הערה 16.

53 ראה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 87. עוד ראה לנושא זה דן, חוג הכרוב המיוחד (לעיל, הערה 1), עמ' 367–369.

לימים הנוראים שבכ"י אוקספורד, בודלי Or. 141, קטלוג נויבאואר 1038,⁵⁴ ודבריו של מנחם ציוני בפירושו לפרשת יתרו.⁵⁵

נראה לי שעובדות אלה מחלישות את הטענה כי הברייתא היא חיבור פסבדו-אפיגרפי שתולה את דבריו על השושלת של ירמיה, בן סירא ויוסף בן עזיאל: לא זאת בלבד שייחוס זה מובא פעמיים בלבד בחיבור, והוא נעדר מיתר החיבורים מן השכבה הראשונה – ובכך נראה שאין הוא אלמנט אימננטי שמגדיר את החיבורים – אלא שקיים יסוד סביר להניח כי הכותרים (ובמקרים מסויימים גם החתימות) שניתנו לחיבור נוספו בשלב מאוחר יותר, ומכאן שיש להבחין בין כלל החיבור, שאינו מובא בשמו של יוסף בן עזיאל, ובין קטע המסורת שאכן מובא בשמו.

אסמכתא נוספת לכך שאין לפנינו אפיק פסבדו-אפיגרפי של יצירה אלא שימוש במקור קדום שעמד לפני המחבר היא תוכנם של הדברים הבאים בשמו של יוסף בן עזיאל. בין הדברים הללו ניתן למצוא שימוש באנגלולוגיה שבא לידי ביטוי בשתי דרכים: מתן שמות מלאכיים לכרוב המיוחד (ל'כרוב הקדש שני שמות אכתריאל'ל וחתימתו אדירירון בעת שהשכינה שורה עליו, ובסלוק שכינה נקרא כרוב').⁵⁶ החלתם של שמות מלאכיים

54 ס' 22624, דף 114א, ובסימון נוסף קכו. לסידור נוספו שתי הערות בשולי הגיליון שקשורות בכרוב המיוחד, כשבהערה השנייה מוזכר 'יוסף בן עזיאל': 'משם יוסף בן עזיאל מלכותו בקהל עדתי היינו שכינ'. וכבודו היא אמונ' זו היא קדושה שבמערב כדאמ' אוריא אורי' ונקר' אוריא לפי ששם כבודו וקדושתו שאין לו תמונ' ולא דמות דכתי' מה דמו' תערכו לו ואין לכוין בלב אלא לאותו קדושה שבמערב שהיא בלא דמו' רק קול רוח ודבור אבל שבמזרח קרוי גדולתו שהוא מלכותו והיינו כרוב המיוחד הנאצל מאש הגדל' והוא קרוי עולם הטרני עולם הדברנות עולם המדע עולם הנפש. ופי' טרני הוא לשון שבח ומהלל לפי שהוא עשוי להלל ולשבח לאותו מקום'. לפנינו פרפרזה לדברים שנאמרו ב'פסק היראה והאמונה'; וראה עפשטיין, מקדמוניות (לעיל, הערה 5), עמ' רמב, והשווה חתימת הברייתא על פי עד נוסח ט (באפראט להלן).

55 ראה ספר ציוני, פירוש על התורה על דרך האמת להחכם... מנחם ציוני, לעמבערג 1882, לה ע"א: 'עוד זה סוד ביאר יוסף בן עזיאל כי לא ראו שום תמונה בכבודו שהוא היה הוה ויהיה אך ראו מלכותו המכונה בפי המקובלים כרוב המיוחד' הנאצל מאש הגדולה והוא שיעור הקומה של ר' ישמעאל ודמות אדם לו שנאמר וממתניו ולמעל' דמות אדם ועל מצחו חקוק אכתריאל"ה וכל הדמיוני' באנ"ך על זה אמור. והוא היושב על כסא רם ונשא והכי איתא בס' היכלות י"ה אכתריאל גדולתו הדרניאל אלהי ישראל קדושתו אדירירון עריצותו; וראה עפשטיין, שם, עמ' רמב, הערה 53. למקורות אלה יש להוסיף מקור נוסף, שאף על פי שמסתבר שמוקד דיונו באסטרונמיה ולא בתאולוגיה הוא בעל עניין להבנת המקורות השונים של חוג הכרוב המיוחד. בחיבור האסטרונומי המיוחס לר' אלחנן בן יקר נאמר: 'אומ' בסוד העבור לדברי יונתן(!) בן עזיאל שחבר חמשה פרקים בסוד העבור כי מתחלה היה גוף הלבנה נברא מאש ואור כמו חמה', ראה דן, טכסטים (לעיל, הערה 7), עמ' 28. ניתן לקשור קטע זה לטקסט האניגמטי בו מוזכרת השושלת הגנאלוגית של ירמיה, בן סירא ויוסף בן עזיאל ומתוארות בריאות שונות על ידי האדם (ראה לעיל, הערה 44), שכן נאמרו שם, בין היתר, הדברים הבאים: 'אילו הם ה' ספרים וה' סדרים שגלה בן סירא לעזיאל בנו וליוסף נכדו... ה' סדרים: סדר עולם, סדר תקופות, סדר שעות, סדר עיבור, סדר הלכות...'; ראה אידל, גולם (לעיל, הערה 11), עמ' 271.

על הדמות הנאצלת – הכרוב המיוחד – ידועה לנו מתוך חיבוריהם של בני החוג, למעט 'המיוחס' לסעדיה,⁵⁷ וטרם נמצא מקור חיצוני לקביעה זאת.⁵⁸ בניגוד לכך, מקורו של הקטע השני שבו ממלאת האנגלולוגיה תפקיד מרכזי ('אלו הם ז' גבורי כח... שני שרים גבורי כח מקבלי גזרות סבוא"ל וגליצו"ר'⁵⁹) אינו מוטל בספק, והוא מבוסס על דברים האמורים בהיכלות זוטרת.⁶⁰

אף אם טרם עלה בידינו להתחקות אחר מקורו של הקטע הראשון, אני סבורה שגם בו קיימת זיקה מובהקת לספרות ההיכלות והמרכבה. וגם אם אין הוא חלק אינטגרלי מספרות זאת אין ספק כי הוא נתחבר בהשפעתה ובהשראתה.⁶¹ דיונים אלה נוסח ספרות ההיכלות והמרכבה בהם בולט היסוד האנגלולוגי נעדרים לחלוטין מהטקסטים של החוג,⁶² ואני סבורה כי יש בכך כדי להעיד על מקורם הנפרד והנבדל.

המסורת השנייה שמובאת בברייתא בשמו של יוסף בן עוזיאל⁶³ פותחת כך:
כך אמר יוסף בן עוזיאל מפי ירמיה הנביא וגלה סוד זה בבבל.

57 ראה ב'אלפא ביתא בייחוד הבורא', בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 87; ב'פסק היראה והאמונה' נוסף לשמות אלה השם 'הדרניאל', ראה פסק היראה והאמונה, ילינק (לעיל, הערה 9), עמ' 14; וכן אצל ר' אלחנן בן יקר (סוד הסודות, שם, עמ' 63).

58 אך ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 126–136.
59 להלן, שורות 146–151.

60 'למעלה הכסא הוא האש הגדולה כי אין לדמות מן הפרוכת של אש פרוסה לפניו ושבעה (ראשי) שמשי גבורי כח לפני ולפנים מן הפרוכת ומחוץ הכסא שנים עשר ממונים לכל רוח שלשה) ואלה הם כובכאל פדיאל מיכאל מן הימין עזריאל זכריאל שמעאל מן השמאל גבריאל רפאל אחזיאל אחריו רגעיאל דנאל אוריאל לפניו והוא יושב באמצע כבודו כעין החשמל ובמצחו כתר שם המפורש הכלול מאש וכבד על ראשו עטרת הוד שני' מנגה נגדו מימינו חיים משמאלו מות ובידו שבטי אש על ימינו שני שרים (אש) גבורים כח ואלה שמותם שבביאל ופריאל ועל שמאלו שני גבורי כח מקיימי גזירות ואלה שמותם הבורא וגליצור' (שפר, סינופסיס, סעיף 372). כמו כן ראה רחל אליאור, היכלות זוטרת: מהדורה מדעית (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, מוסף א'), ירושלים תשמ"ב, עמ' 30, שורות 271–278, וההערות שם, עמ' 71. קטע זה קרוב לדברים האמורים בפרקי דרבי אליעזר, פרק רביעי (אף ששם אין מפורטים שמותיהם של המלאכים המשרתים). על חשיבותו של פרק זה ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 124–125. עוד השווה: *Massekhet Hekhalot*; Edition, Übersetzung und Kommentar, herausgegeben von Klaus Herrmann, Tübingen 1994, pp. 58–62, 82–83. נוסחים כמעט זהים לקטע זה מצויים גם בכתביו של ר' אלעזר מוורמס, ראה סודי רוזי ב, עמ' לו (בתוך: ספרי הר"א מגרמייזא בעל הרוקח: סודי רוזי א; סודי רוזי ב; ספר השם, ירושלים תשס"ד) וכן ספר השם, שם, עמ' לה.

61 השווה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 126–136.

62 להוציא, כמובן, שימוש בקביעה שנאמרה כאן שמגדירה שמות שונים לכרוב, וכן התייחסות חריגה ל'ס' משנת מרכבה' או 'משנת ספר המרכבה' שמוזכר ב'המיוחס' לסעדיה' בהקשר של הכרוב המיוחד; ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), בייחוד עמ' 126–127.

63 למרות הקושי לקבוע בוודאות אם לפנינו כותר או חתימה ומה הם הגבולות המדויקים אליהם מתייחסים הדברים, דומתני, על פי הניסוח של הכותר ושל המשכו, כי לפנינו כותר.

אמ' המלאך הדובר 'הוא עשך ויכוננך' (דב' לב, ו) הכרוב הקדוש שעל הכסא. דכתו'
'בא אל בינות לגלגל אל תחת הכרוב ומלא חפניך גחלי אש...'⁶⁴

והוא ממשיך ומפרש את פסוקי יחזקאל.

גם במקרה זה ישנה חריגה מהסגנון הספרותי הרגיל בברייתא, ונראה אפוא שלפנינו מקור נפרד. אמנם הקטע עוסק בפירוש פסוקים מספר יחזקאל, ואף הברייתא עניינה המרכזי הוא בפירוש פסוקים שעניינם הגדרת הכוחות השונים בעולם העליון, אך כאן השוני אינו במושאי החקירה אלא במקור הסמכות. מתוך קטע זה עולה כי מקור הסמכות אינו יוסף בן עזיאל בלבד: מדרך הניסוח נוצר רושם כי הקביעות שמוצגות בפני הקורא מקורן בגילוי עליון של 'המלאך הדובר', בעוד בברייתא כולה, לא כל שכן בטקסטים הנוספים מהשכבה הראשונה, אין כל יומרה להגדיר את התאולוגיה המוצגת בהם כהתגלות עליונה. עובדה שמסייעת להנחה כי יש לראות בקטע הנ"ל מקור מובחן שאליו מתייחס העורך היא הזכרה נוספת של 'המלאך הדובר' בחיבורנו:

וזה לשון המלאך הדובר 'משכיל דורש [את] אלהים' (תה' יד, ב; נג, ג) בלום והזהר ממצמצם ומצומצם. פי' אלהים אשר אתה דורש הוא אלהים חיים ורוחו ואל תחשבהו מצומצם במקום.⁶⁵

כפי שאמרנו לעיל, זה אחד מהמשפטים שקשורים בשכבת הפירוש אשר לא נמצא להם מקור, ואף במקרה זה נראה כי לפנינו אזהרה מפיו של המלאך.⁶⁶ האם ניתן להסיק כי גם משפט זה הינו חלק ממסורת 'יוסף בן עזיאל', מסורת אליה מתייחס עורך הברייתא ואותה הוא מפרש? ועוד, האם ניתן להניח כי היה מקור קודם לכתבי החוג, מקור שעל פי הניתוח שהוצג לעיל נכתב בנוסח ספרות ההיכלות והמרכבה מחד גיסא וכביכול מתוך השראה אלוהית מאידך גיסא?

אמנם אין לשלול את האפשרות שמחבר הברייתא, מסיבה שאינה מובנת על פי המקורות הידועים לנו כיום, בחר בדמות הפיקטיבית של יוסף בן עזיאל להיות נושאת דברו, אך על פי סך הנתונים שבידינו אני נוטה להניח שהברייתא איננה חיבור פסבדו־אפיגרפי. סבורה אני שלפנינו, בדומה ל'המיוחס־לסעדיה', חיבור אקלקטי שעושה שימוש במספר מקורות, מהם ידועים לנו – כגון 'המיוחס־לסעדיה' וה'אלפא ביתא' ופירושה – ומהם שאינם ידועים לנו, אך ניתן ללמוד עליהם בצורה עקיפה הן מתוך שכבת הפירוש שמסגירה את הטקסט המפורש והן מהמסורות המובאות משמו של יוסף בן עזיאל. מקרעי הקטעים שנתרו לפנינו

64 להלן, שורות 153–156.

65 ראה להלן, שורות 89–91.

66 ראה לעיל, הערה 38. האם ניתן לקשור לכך גם את הסיפא של ה'אלפא ביתא' אשר גם בחתימתה מוזכר מלאך? ניסוחו האניגמטי של המשפט המוכיר שם את המלאך ('אמרו מלאך אשריך שור אשריך שותיה כשותיה באלהא. פי' דבריך כדברי אלהא', על נוסחיו השונים בעדי הנוסח) מקשה עלינו לרדת לשורשם של דברים.

קשה להציג מסקנות נחרצות לגבי מבנהו הספרותי ומקורותיו של אותו מקור עלום בו מוצגת השושלת של ירמיה, בן סירא ויוסף בן עוזיאל, אך אני תקווה שאמנם יתגלו מקורות חדשים שיחשפו בפנינו את התשובות לחידות הרבות שעדיין קיימות לגבי חוג מיוחד זה.

ד

עפשטיין הדפיס חלקים מהברייתא על פי כ"י פרמא, פלטינה 2430 (די רוסי 1138; להלן 1) ופריז, הספרייה הלאומית Héb. 770 (להלן ח),⁶⁷ ובעבודת המסטר שלי, ללא סיבה מיוחדת, בחרתי להדפיס את החיבור (ללא השוואת עדי הנוסח השונים) על פי כ"י אוקספורד, בודלי Opp. 448, קטלוג נויבאוואר 1947 (להלן א).⁶⁸ על מנת לקבוע את עד הנוסח המוביל למהדורתנו ערכתי סינופסיס של כל עדי הנוסח, ממנו עלה כי אף עד נוסח אינו עולה באיכותו על היתר באופן מובהק, אך מתוך 'ספירת הטעויות' של כל אחד מעדי הנוסח הסתמן שמספר הטעויות שבכ"י אוקספורד, בודלי Opp. 448, הוא הנמוך ביותר. מסיבה זו ישמש מקור זה כעד הנוסח המוביל למהדורה. עוד עלה מהשוואת עדי הנוסח השונים כי ניתן לחלק את המקורות לארבע משפחות, כפי שעולה היטב מעיון באפראט: א ב; ⁶⁹ ג י; ⁷⁰ ד ה ו; ⁷¹

ז ח ט. ⁷²

- 67 ראה עפשטיין, מקדמוניות (לעיל, הערה 5), עמ' רלב, רמג-רמה.
 68 ראה לעיל, הערה 5.
 69 אביא מספר דוגמאות: דילוג על המשפט 'לכן העשירי יהיה קדש... הללויה' (שורה 20); כינויו של הכרוב בשם 'אנת"ח יהו"ה' (שורה 62); הצירוף 'מרוח וקול וכבוד' במקום הצירוף המתבקש: רוח, קול ודיבור, על פי הנאמר ב'ספר יצירה' (שורה 101); צירוף הגלוסה 'ר"ל שקורין אפי רברבי... הנהפך למבין' (שורה 117).
 70 עלה בידי למצוא את מקור י רק לאחר סיום הכנת הסינופסיס, אך קשריו עם נוסח ג ברורים: בשני עדי נוסח אלה בלבד נמצא את הצורה 'פר"ס' (= פירש רב סעדיה) שהינה צורה שגורה ב'פירוש ספר יצירה' המיוחס לסעדיה גאון, וראה באפראט שורות 42, 168 (על ראשי התיבות 'פר"ס' ראה בהרחבה בן-שחר, פירוש ספר יצירה [לעיל, הערה 1], עמ' 43-59); בשניהם מכונה הכרוב בשם "ה"ה אכתריא"ל' (שורה 62); בשורות 97-98 נאמר: 'כאש אוכלת בראש ההר וההר איננו אוכל ומתוכו קול רוח ודבור'; אך במקורות ג, י במקום המילה 'מתוכו' נכתב 'מתרבי הוא'; על השמטות ותוספות מקבילות הבאות בשני עדי הנוסח הנ"ל ראה לדוגמה שורות 76, 80, 116 ועוד.
 71 אביא מספר דוגמאות בולטות לקשר בין עדי הנוסח הללו: א. כותר החיבור בשלושתם שווה והחיבור מכונה בעדי נוסח אלה, ואלה בלבד, 'ספר זה נקרא שרשים' גם חתימתו בהם דומה. ב. דילוג זהה על המשפט 'הנביאים... גן עדן ועץ' בשורות 8-9 (ראה באפראט), וכן דילוג על המשפט 'גבול ביתם... בארץ המתגאה' בשורות 47-48; ג. במקורות ד, ה, ו נמצא טעות זהה: 'ועל פרשי ענן' (או 'הענן' בנוסח ו) במקום 'פרשו'; כנוסח הפסוק באיוב.
 72 הדוגמה הבולטת ביותר לזיקה בין מקורות אלה היא הפיצול בינם לבין יתר עדי הנוסח, כפי שמובא בפירוט באפראט לשורות 35-44. השמטה משותפת נוספת היא לדוגמה 'פי' כבוד

ואלו עדי הנוסח של הברייתא:

1. אוקספורד, בודלי 448, Opp, קטלוג נויבאוואר 1947 (ס' 19109), דפים 50–54. כתיבה פרובנציאלית, מאה ט"ו (להלן: א).
2. פריז, הספרייה הלאומית Hé. 806 (ס' 12831), דפים 130–133. כתיבה ספרדית, שנת קצ"ז (= 1437); (להלן: ב).
3. ניו-יורק, בהמ"ל Ms. 2324 (ס' 28577), דפים 76–79. כתיבה אשכנזית, מאה ט"ו (להלן: ג).
4. ניו-יורק, בהמ"ל Ms. 1885 (ס' 10983), דפים 72–73. כתיבה איטלקית, מאה ט"ו (להלן: ד).
5. פריז, הספרייה הלאומית Hé. 843 (ס' 14472), דפים 70–71. כתיבה אשכנזית, מאה ט"ו (להלן: ה).
6. פרמא, פלטינה 2430 (די רוסי 1138, ס' 13434), דפים קכג ע"א–קכו ע"א. כתיבה איטלקית, מאה י"ד (להלן: ו).
7. לונדון, הספרייה הבריטית Harl. 5510, קטלוג מרגליות 754 (ס' 4866), דפים 256–257. כתיבה ספרדית, מאה י"ד–ט"ו (להלן: ז).
8. פריז, הספרייה הלאומית Hé. 770 (ס' 12328), דפים 32–33. כתיבה אשכנזית, מאה ט"ו (להלן: ח).
9. ירושלים, הספרייה הלאומית 6330 38° (ס' 39533), דפים 742–751. כתיבה אשכנזית, שנת קכ"ז (= 1367) (להלן: ט).
10. אמסטרדם, רוזנטליאנה 426 (MSS-D 1565), דפים ב ע"א–ה ע"ב. כתיבה אשכנזית, מאה י"ח–י"ט (להלן: י).

נוסחים חלקיים:

11. מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 737 (ס' 47874), דפים 148–149. כתיבה ספרדית, מאה ט"ו (להלן: יא). פותח 'זה לשון יוסף בין עוזיאל' מפי ירמיה' קול רוח ודיבור זה רוח הקודש והשב (148 ב) יוצר על מכונו...', ומסיים: 'המשל ופחד פי' מיכא' וגבריא' רוממוהו והשתחוו לפני הדומו כי הוא יי' אלהינו עשאנו ולא אנחנו עמו. סליק' (שורות 142–176).
12. ירושלים, הספרייה הלאומית 5135 8° (ס' 872), דף 59–א. כתיבה אשכנזית, שנת 1550 לערך (להלן: יב). פותח: 'זה לשון יוסף בן עוזיאל מפי ירמיה' קול רום ודבור זה רוח הקדש והשב יוצר על מכונו ולכרוב הקודש שני שמות אכתריאל"ל וחתימת

י"י... וירא אליכם' (שורות 79–80 באפראט); טעות משותפת ניתן למצוא כבר בראשיתו של החיבור, בו קוראים מקורות ז, ח, ט 'אמר משה יראת אלהים', במקום לשון הפסוק 'מושל'; בשלושת המקורות הללו נמצאת טעות מעניינת נוספת: 'תחת זריחת רגלי כנפי השכינה' (ראה באפראט שורה 55).

- אדרירו"ן...', ומסיים: 'המשל ופחד כו' מיכאל וגבריאל רוממוהו והשתחוו לפני הדומו כי הוא ה' אלהינו עשאנו ולא אנחנו סליק' (שורות 142–176).
13. אוקספורד, בודלי Sup. 104, קטלוג נויבאואר 1267 (ס' 22081), דפים 183א–184א. כתיבה ביונטית, מאה ט"ו. כולל את שורות 1–39. קרוב לנוסח ט, אולם רבו בו השגיאות. להלן יובאו ממנו רק חילופים שיש בהם עניין. (להלן: ג)
- העתקות מאוחרות והעתקות מעדי נוסח ידועים, לא יובאו באפראט:
14. ירושלים, מ' בניהו ק' 20 (ס' 72033), דפים 25–ב6. כתיבה ספרדית, מאה ט"ו–ט"ז. נראה כי נעתק מכ"י ז.
15. ניו-יורק, בהמ"ל Ms. 1906 (ס' 11004). כתיבה אשכנזית, מאה כ'. הברייתא נעתקה, כפי שמצוין בראש הגיליון, מתוך כ"י א.⁷³
16. ניו-יורק, בהמ"ל Ms. 2072 (ס' 11170). כתיבה אשכנזית, שנת 1893. הברייתא נעתקה, כפי שנכתב בראש הגיליון, מכ"י ח: 'ברייתא דיוסף בן עוזיאל מפי ירמיה העתקתי מכ"י פאריז קבץ שבע מאות ושבעים דף ל"ב, ל"ג, ל"ד, על ידי יאפ"ז בירח שבט התרכ"ג פה פאריש'.
17. ורשה, המכון להיסטוריה יהודית 790 (ס' 30539). כתיבה אשכנזית, מאה י"ט. בראשו נכתב: 'העתק מקובץ פרמא² 1138' (=כ"י ו).

מספר כתבי יד מקוטלגים בבית הספרים תחת הכותרת 'ברייתא דיוסף בן עוזיאל' ואין הם אלא חיבורים אחרים מחוג הכרוב המיוחד.⁷⁴

לא הוכנסו באפראט השינויים הבאים: (1) כתיבה שונה של מספרים, כגון י' במקום עשר. (2) על פי רוב לא צוינו הבדלים בין זכר ונקבה, כגון הם/הן, זה/זו, נבראת/נברא (אלא אם כן יש בכך עניין). (3) על פי רוב לא הוכנסו חילופים של כתיב מלא וחסר אלא אם יש בכך כדי לשנות את המשמעות. (4) מילים או ביטויים בעלי משמעות זהה, כגון מהו/מה הוא, אנחנו/אנו, ואלו/ואלה, ככתוב/דכתוב, איך/היאך.

73 על מבנהו של כתב היד ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 214–215.

74 לייפציג, ספריית האוניברסיטה B. H. qu. 38 (ס' 74929), 'פסק היראה והאמונה'; קמברידג', האוניברסיטה Add. 858.1 (ס' 17013), 'פסק היראה והאמונה'; מינכן, ספריית מדינת בווריה Hebr. 92 (ס' 23122), 'אלפא ביתא בייחוד הבורא'.

סימני ההדרה:

[] השלמת המהדירה

{ } תוספת שבאה מעל השורה או בשולי הגיליון

() טעות

* שינוי מעד הנוסח המוביל. במידה ושונתה יותר ממילה אחת צוין הדבר באמצעות כוכבית שבאה בסוף המילה או הקטע.⁷⁵

75 נוסח א' תוקן במקרים בהם ישנה סטייה מלשון המקורות דוגמת פסוקי המקרא, פיוטים, 'ספר יצירה' וכיוצא באלה (לדוגמה: 'מושל יראת אלהים [ש"ב כג, ג] נוסח הפסוק הוא 'יראת', בעוד בכ"י א' כתוב: 'ביראת'); במקרים בהם הרוב המכריע של עדי הנוסח סיפק קריאה חלופית זהה (לדוגמה: 'איך נבראו אופנים הם גלגלים' – המילה 'הם' מופיעה בכל עדי הנוסח, למעט מקורות א', ב' שהינם מאותה משפחה); מרבית התיקונים משתייכים לשתי קטגוריות אלה, אך במספר מקרים תוקן נוסח א' משום בעייתיות תאולוגית שהוא מעלה (לדוגמה בכ"י א' כתוב: 'משכיל דורש [את] אלהים בלום והזהר מצומצם'. עדי הנוסח השונים מציעים נוסחים שונים למשפט זה, ועל פי הקונטקסט בו נתון המשפט נבחר הנוסח: 'משכיל דורש [את] אלהים בלום והזהר ממצומצם ומצומצם', ההולם את מטרת הקטע); או טעות לשונית או טכנית (לדוגמה: בכ"י א': 'בכמה גוונים אפונים', ואין ספק ש'אפונים' השתבש מ'אופנים').

'ברייאתא דיוסף בן עוזיאל'

- ובסוף שמונה דפים תראה שהוא מן יוסף בן עוזיאל הובא בספרי ישנים שהוא בן ירמיה) (א50) אמר מושל *יראת אלהים לי דבר צור ישראל (ע"פ שמ"ב כג, ג) הוזהר בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר⁷⁶ בעשר שרשים ואלו הם:
- 5 מהו רוח אלהים חיים;⁷⁷ איך נבראת ארץ; איך נברא כסא הכבוד; מה מראה הכרוב היושב על הכסא; איך נבראו אופנים *הם גלגלים *וחיות וכרובים ושרפים והמעון אשר ברקיע השביעי הוא ערבות; מה היא נשמת האדם ורוח הקודש השורה על הנביאים; ומה היא נפש בהמה חיה ועוף ואיך נבראו; איך נברא העולם כלו; איך נברא גן עדן ועץ חיים ודעת; איך נברא גהינם ומה הוא.
- 10 ואלו הם עשרה שרשים שאין לדבר ולהרהר בהם.⁷⁸

1-2 בסוף... בן ירמיה] יוסף בן עוזיאל מפי ירמיה גלה סוד זה בבבל ב סוד קבלה מיב"ע והנה ארצה להאריך מזה הקבלה ממה שחנני אלהי ית' מרבותי וחבריי ותלמידיי ג ספר זה נקר' שרשים וסוד זה גלה יוסף בן עוזיאל בבבל מפי ירמיה הנביא ע"ה ד וספר שרשים לר' יוסף בן עוזיאל המובא בסוגריים נכתב בשולי הגליון ובכתובה שונה. ספר זה נקרא שרשים וסוד זה גילה יוסף בן עוזיאל בבבל מפי ירמיה הנביא ע"ה ספר זה נקרא שרשים וסוד זה גילה יוסף בן עוזיאל (בבבל מפי ירמיה הנביא ע"ה. וחפץ' בידינו יצאח אמן ו יוסף בן עוזיאל מפי ירמיה גילה סוד זה בבבל ז ח יונתן(1) בן עוזיאל מפי ירמיהו גילה סוד זה בבבל ט יג משנת יוסף בן עוזיאל י 3 מושל] משה ז ח ט / *יראת] ביראת א ב ד ו בריאת עולם ה יראת השם ח ירא יי ט / לי] יי' ד ה ז ח ס ר ט / דבר צור] צור דבר ז צוך דבר ח צור זכר ט / ישראל הוזהר] ח ס ר י 4 בלום] ובלום ג ז ח ט י / שרשים] השרשים ט / ואלו] אלו ד אילו הו / הם] ח ס ר ד הו 5 מהו] מה ד הו / ארץ] הארץ ג ד הו י / איך] ואיך ד הו ז ח ט / נברא] נבראת ח י / כסא] הם נוסף ב 6 הכרוב] המיוחד נוסף ז ח ט כרוב המיוחד יג / הכסא] כסא הכבוד ד הו כסא ג / אופנים] האופנים ג ט י / *הם] ח ס ר א ב / גלגלים] הגלגלים ג י / *וחיות] חיות א חיות הקדש ב 7 והמעון] והמעין ז י / השביעי] שביעי ד הו / הוא ערבות] והוא המעון ב / מה היא] ומה היא ג י מהו ט / האדם] אדם ה ז ח ט 8 הנביאים... גן עדן ועץ] ח ס ר ד הו / היא] ח ס ר ט / בהמה חיה] חיה ב ג י חיה ובהמה ז ח חיה ובהמה ט / ועוף] ובעוף ט / ואיך נבראו] ח ס ר ט י 8-9 ואיך נבראו... כלון] ח ס ר ג / איך נברא] ואיך נברא ט ח ס ר ח 9 העולם] הוזהר נוסף ז ח ט י / כלון] כלה(?) ח / איך] ואיך ב ט / נברא] זה נוסף ג / עדן] גיהנם נוסף ז ח ו גיהנם נוסף ט י / חיים ודעת] החיים ועץ הדעת ז ח ט החיים ודעת ד הו הדעת ועץ החיים י / איך נברא גיהנם] ואיך נברא גיהנם ד הו ח ס ר ז ח ט י / ומה] וזה י 10 ואלו הם] אילו ג ד הו ז ח ט י / שרשים שאין] השרשים אין ט / ולהרהר] ח ס ר ט / בהם] מהם ז ח

76 ראה ספר יצירה א, ח.

77 'רוח אלהים חיים', על פי ספר יצירה א, ט.

78 קטע זה מופיע עם תוספות והרחבות ב'סוד הסודות' לר' אלחנן: 'אמור מושל יראת אלהים לי דבר צור ישראל הוזהר ובלום פיך מלדבר ומלהרהר בעשר שרשים ואלה הם... איך נברא

ואלו הם עשר מדותיהן שאין לחשוב בהם ולדבר:

מה היה טרם הבריאה; ומה יהיה אחר יום הדין לְסוף; ומה היא הטובה הגנוזה לצדיקים; ומה *יהיה הרעה הגנוזה לרשעים*; ומה המקום הרחוק למעלה; ומה *המקום המרוחק למטה; ומה *המקום המרוחק למזרח; למערב; לצפון; ולדרום.⁷⁹

15

ואלו עשר מדות ועשרה שרשים אשר כרת ה' לאברהם לבלום שלא להרהר בהם, והיא מלת המעור הנתונה בין עשר אצבעות והלב והלשון בין עשר אצבעות *נתונים.⁸⁰

11 [הם] חסר ח ט / עשר[חסר ג ד ה ו י / לחשוב בהם ולדבר] לשיב בהם ולדבר ב להרהר בהם ולדבר ד ה לדבר בהם ולהרהר ו לדבר ולהרהר ט 12 [מה] ומה ג / היה[היא ד ה ו / הבריאה] בריאה ג הבריאה / היה[אחריהם] נוסף ז אחריהם ח אחריה ט / [לְסוף] וסוף ה חסר י / ומה היא[ומה יהיה ד ו יהיה ה מה היא ז מה היא ט 13 *יהיה הרעה הגנוזה לרשעים*] הרעים לרעים א ב הרעה לרעים ג הרעה לרשעים ז ח י היא הרעה לרשעים ט / ומה[ומה ד ה ומה הוא ו / הרחוק] המיוחד ג י המרוחק ד ה ו 13-14 למעלה ומה *המקום המרוחק למטה[למעלה ד למעלה ולמטה ה למטה ולמעלה ו 14 *המקום] חסר א ב / ומה *המקום המרוחק[ומה המרוחק א ומה המרחק למעלה ב מה המקום המרוחק ג חסר ד ה ו ז ח ט / למזרח[ולמזרח ד ה ו מזרח ז ח ט / למערב[ומערב ח ולמערב ג ד ה ו י מערב ז ט / לצפון[צפון ז ח ט ולצפון ג ד ה ו י 15 ולדרום] ודרום ז ח דרום ט 16 ואלו[באילו ב ג ז ח ט י אלו ד ה ו / ועשרה] לז' ד ג ז ח ט י ה' [ברית נוסף ד ט י בחת(?) ה / לאברהם] אבינו נוסף ח ז ט / לבלום[פיו נוסף ד ה ו / שלא] שאין ז ח ט חסר ו / להרהר[כלום נוסף ח / בהם] בה ב בזה ז חסר ד ה ו 17 מלת[המילת ג / המעור] חסר ח / הנתונה[ונתנה ה 18 *נתונים] חסר א ב

העולם הזה ברב טובו וגן עדן וגיהנם. אלה עשר שרשי' שאין להרהר בעיקר שרשם ומוצאיהם וסופם ותולדתם' (בן־שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 53-54). התוספת המשמעותית ביותר ב'סוד הסודות' כוללת פירוש ארוך ל'שורש הראשון – רוח אלהים חיים', אך גם נמצא תוספת של 'שורשים' נוספים (דבר שאינו עולה בקנה אחד עם הקביעה כי ישנם עשרה שורשים): 'איך נברא הרוח. איך נבראו המים. איך נברא האש' (ונראה שיש לראות בכך שורש אחד, ארבעת היסודות, כפי דבריו שם, עמ' 55). כמו כן השווה ל'המיוחס־לסעדיה', אצל בן־שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 250: '... ובמלת המעור: לשון מילה (כלומר שיהיו) ברית במילת המעור להזהיר על מילת לשון לבלום בעשר ספירות האמורות מלדבר מה היה קודם הספירות ומה יהיה אחריו. וכן לבך מלהרהר בעשר ספירות' היאך בראם ויצרם ועשאם'.

79 הקטע 'ואלו הם עשר מידותיהן... ולדרום', בא, אם כי בניסוח מעט שונה אך ללא הפרש עקרוני, ב'המיוחס־לסעדיה' למעט חריגה אחת בעלת עניין: במקום המילה 'מידות' המשמשת בברייתא ישנו השימוש האותנטי במילה 'עומקים' מספר יצירה א, ה; ראה בן־שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 251.

80 ראה ספר יצירה א, ג; גם לקטע זה מצויה פרפרזה ב'סוד הסודות' לר' אלחנן: 'ואלה עשר מדות שאין להרהר בתחילה וסוף. מה היה טרם הבריאה... ועל השרשים והמדות נאמר לאברהם "התהלך לפני והיה תמים ואתנה בריתי ביני וביניך". למדת כי ברית מילה ניכרת על התמימות בין עשר אצבעות רגליו להבין כי הלב והלשון הנתונים בין עשר אצבעות ידיו לא ירהר הלב ולא ידבר הלשון בשרשים ובמדותיהם'; ראה בן־שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 54; וכן השווה לנוסח הדברים בפירושו הראשון ל'ספר יצירה' (ראה וידה [לעיל, הערה 7], עמ' 156-157), ובפירושו השני (ראה דן [לעיל, הערה 7], עמ' 42-43).

כי *כל המנין הוא בעשריות עשר עשרים שלשים ארבעים חמשים וכן כלם. 20 *לכן העשירי יהיה קדש במעשר ויום הכפורי[ם] בי' בחדש וי' הללויה* ולכן (250) אמ[ר] דוד בסוף תהלים עשרה 'הללו אל בקדשו' (תה' קג, א-ה), ובעשרה מאמרות נברא העולם,⁸¹ ועשר מכות במצרים שכפר בבוראם.⁸²

'בחרו לכם [היום] את מי תעבודו[ן]' (יה' כד, טו) ומי אשר לשמו תכבדו, 'מעונה אלהי קדם' (דב' לג, כז) בשמים והוא מקום קדוש לברואים במרום כמו מקדש לנו בארץ במקום אשר צוה לנו הבורא להזכיר שמו במהללים ובזמירות להגיד מקצת נוראות מפלאי מעשיו.

וכרוב אשר על ראשי החיות *לכרובי המשכן כי אין מקום להכיל מצב וגבול לאור ולחשך לרוח למים, בורא כל מאין.⁸³

19 כי[ן] בין ט / *כל[ל] חסר א ב / המנין[ן] המתן ב המונין ו / הוא[ם] ג ד ה ו ז ח ס ר ט / בעשירות[ן] העשירות ד ה ו / עשר עשרים] י"א י"ב ט / שלשים ארבעים חמשים] ס' ע' נוסף ד ה ו ח ס ר ז ח ט / כלם] בסוף ד ה ו 20 *לכן... הללויה[*] חסר א ב / *לכן] לכך ג / יהיה[ן] חסר ג ד ה ו / קודם ח / בי' עשרי ג ד ה ו בין ח / בחדש] לחודש ח ט / הללויה[*] הללו ו / ולכן] כך ג ח ס ר ד ה ו ז ח ט 20-21 העשירי יהיה... אמ' דוד בסוף העשירי י 21 אמ' שאמ' ו / דוד] חסר ג / בסוף] בספר ז ח ט / עשרה] חסר ג ד ה ז ח ט ח ס ר ו נוסף כמו שמצינו הללויה ו / אל] חסר ז / בקדשו וגו' נוסף וכו' נוסף ד ה ו אמ' וכו' ז בי' ח ט / ובעשרה] ועשרה ג בי' ט 22 ועשר] ובי' ז ט ובין ח / מכות] הנה נוסף ז ח ס ר ב / במצרים] מצרים ז ח ט / שכפר בבוראם] הכופרים בבוראם ג ד ה ו י חסר ז ח ט 23 ומי[ן] חסר ד ה ו / אשר] חסר ג ד ה ו ז ח ט י 24 אלהי קדם] אלהים ד ה ו / בשמים] בשמו יג / קדוש] קדושה ח קדש ג ד קודש ה / במרום] למרום ד ה ו / מקדש לנו] מקדש לנו ב לנו במקדש ט 25 במקום] חסר ד ה ו ז ח ט / לנו] חסר י / הבורא] ית' שמו נוסף י ח ס ר ב ד ה ו ז / ובזמירות] ולהזכיר נוסף ד ה ו ח ס ר ב / להגיד] ולהגיד ד ה ו 26 מקצת] קצרו / נוראות מפלאי] מפלאי נוראותיו ז ח ט מפלאי נוראות ג ו י מופלאי נוראות ד ה / מעשיו] ומעשיו ח ס ר ז 27 אשר על] שעלו / ראשי] ראשו ט / *לכרובי] וכרוב א ב ז וכרובי ד לכרוב ח ט יג / אין מקום להכיל] אין מקום להבל ב אין מקום להבין ו מקום להציב מקום ז ח ט יג / מצב] מקום נוסף ג ד ה ו י חסר יג / וגבול] שכניתו ז ח ט יג 28 ולחשך] לחשך ז ח / למים] ולמים ד ה ו

81 אבות ה, א.

82 גם לקטע זה נמצא הרחבה ופירוש בדבריו של ר' אלחנן בן יקר: 'ולגוים אשר אינם נמולים כל בני נח נתן הבורא ית' זכרו שלא יהרהרו בעשר שרשים במנין. כי בכל לשונות הגוים לא תמצא מנין כי אם עשר ואחר עשר תמנה אחד עשר שנים עשר עד מאה הם עשר פעמים עשר... ואין מנין לאחר עשר כי אחד (צ"ל 'אחר') עשר תשוב לאחד... וכנגדם אמר דוד עשר פעמים 'הללו אל בקדשו' לבד האחרון הללויה' (בן-שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 55-56); וכן ראה דבריו המפורטים בנידון גם בפירושו הראשון ל'ספר יצירה', אצל וידה (לעיל, הערה 7), עמ' 157-159. רעיון דומה בא גם ב'המיוחס' ל'סעדיה'; ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 250-251.

83 דברים אלה באים בלשון פראפרסטיט ב'סוד הסודות': "בחרו לכם את מי תעבודו", ואת מי לשמו תכבדו 'מעונה אלהי קדם' בשמים מקום קדוש מקדש לברואים <במרום> כמו מקדש לנו בארץ אשר שם צוה הבורא להזכיר שמו במהללים <ובנעימות> זמירות להגיד קצת <מפלאי> נוראותיו במהללו] איש איש כפי סכלו לברואים במרום. והכרוב המתדמה על ראש החיות הנאצל מרוח אלהים חיים ומאורו כמו כרובים במשכן משכן לשכינת רוח אלהים חיים... ' (בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 61).

30 אבל שם בשמים מקום קדוש *וכסא לכרוב וחיות ואופנים משכן. וכסא יקרו בשמים ממעל: 84 זה כסא הכבוד. ושכינת עוזו בגבהי מרומים: 85 זה שכינת כבוד אלהי ישראל יוצרנו, הוא רוח אלהים חיים קול *ורוח ודבור: 86 שאינו נראה *ואצל משכינת כבודו על הכרוב המיוחד. 87 *ופרשו עליו עננו' (איוב כו, ט), 88 *פירוש: *סביב לכסא הכבוד אשר עליו הכרוב המיוחד ענן פרוש *מג' צדדים להבדיל בינו ובין החיות לבד מצד רביעי שהוא במערב שמשם מופיע במעון על

29 אבל] וכל ב / שם בשמים] השמים ט יג / מקום] כבוד קדוש נוסף ז כבוד נוסף ח יג / *וכסא] לכסא א ב יקרו נוסף יג / לכרוב] וכרוב ח המיוחד נוסף ג י / וחיות] וחיות ז / יקרו] כבודו ט יג 30 זה] זו ג י / ושכינת] בשכינת ד / זה:] זו ג ד ה י / 31 כבוד] אלהים אלהים נוסף ז אלהים נוסף ח / יוצרנו] נכפל ונוסף המשפט 'ממעל זו כסא... אלהי ישראל יוצרנו' ג / הוא] והוא ט / חיים] חסר ה / קול] וקול ד ה וקולו ז ח ט יג / *ורוח] חסר א ב ז ח ט יג / ודבור] ב'ה' נוסף ג י ל"י' נוסף ז ח ט / נראה] כמהו יג 32 *ואצל] נאצל א ב ונאצל ד ה / משכינת] שכינת י / הכרוב] כרוב ב ג ד ה ו י / המיוחד] ענן פרוש מן ג' צדדין נוסף ג ענן פרס מן שלש צדדי' נוסף י / *ופרשו] ופרשו א ב ופרשו י / עליו] ענני נוסף ב סביב ד ה ו / עננו] עליו נוסף ד ה עליו נוסף ו 33 פירוש] פירוש פר' ז פר' ח פרש ט יג פ' ב' חסר ד ה ו / *סביב... ענן פרוש] *חסר א ב / *סביב] חסר ד ה ו / המיוחד] וזרח כבודו שם נוסף ג זרח כבודו עם נוסף י / פרוש *פרוש] פרוש ה פרס י חסר ז ח ט יג / מג'] מכלול ג י 34 לבד] לכך ח / במערב] שכן נוסף ט / שמשם מופיע במעון] שמשם שפע במעון ב שכן שם משפיע כבודו יג / שמשם] שם ט / מופיע] שפע ב הופיע ד ה ו / במעון] במרום ד במענו ט

84 מתפילת 'עלינו לשבח'; ראה מחזור לימים הנוראים לפי מנהג בני אשכנז לכל ענפיהם, א, מוגה מעובד ומבואר בידי דניאל גולדשמידט, ירושלים תש"ל, עמ' 150. העובדה שהמילה 'יקרו' עולה בגימטריה 'ישו', יכולה להעיד, חלילה, כי המשפט 'מושב יקרו בשמים ממעל' מורה על אלוהותו של ישו. מסיבה זו נמצא חילופי נוסח רבים שמטרתם הייתה להפקיע את הגימטריה הזו, ביניהם 'כסא כבודו', 'מושב יקרו' ועוד. אחד מהניסיונות מצוי לפנינו בברייתא. נפתלי וידר מעיר על שינוי הגירסה 'וכסא יקרו' ואומר: 'צירוף לשון זה מהווה תרבות פשרה בין "מושב יקרו" ובין "כסא כבודו". אולם אופיו הפשוט אינו תורם כלום ליישוב הבעיה שהתחבטו בה, שהרי המלה שהוטל בה פגם בעינה עומדת... גירסה מעורבת זו נתגלגלה גם לחיבור המיסטי "ברייתא דיוסף בן עזיאל"... מזדמנת בו בחיבור זה פיסקה השאובה בוודאי מפירוש על "עלינו לשבח" המכיל אותה גירסה "וכסא יקרו בשמים ממעל, זה כסא הכבוד, ושכינת עוזו בגבהי מרומים, זה שכינת כבודו". כמוכן שאין בידינו להכריע אם הגירסה כבר היתה לפני מחבר ה"ברייתא" או שמקורה בהעתקת הסופר, שאותה גירסה היתה שגורה בפיו; ראה נ' וידר, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים תשנ"ח, ב, עמ' 457, 463-464. אני מודה לפרופ' שולמית אליצור שהפנתה אותי למחקר חשוב זה.

85 'עלינו לשבח', שם.
86 על פי ספר יצירה א, ט. וראה 'המיוחס-לסעדיה': 'רוח אלהים חיים שהוא קול ורוח ודיבור בלא דמות וצורה' (בן-שחר, פירוש ספר יצירה [לעיל, הערה 1], עמ' 240).

87 השווה דבריו של ר' אלחנן בן יקר המיוסדים על השורה הנ"ל מן התפילה: 'ושכינת עוזו בגבהי <מרומים> הוא רוח אלהים שהוא בגובה מרום' (בן-שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 46).

88 השווה לפירוש שניתן לפסוק זה על ידי אלחנן בן יקר; בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 62.

35 הכרוב המיוחד וזורח כבודו שם.⁸⁹ ולכך קראו רבותי[נו] מערב אוריה *אור יה⁹⁰ שמשם מופיע יה, וכל מקום עליון מכוסה הוא לחיים *למעלה לבד * צד מערב.⁹¹ (51א) ושכינתו השורה על הכרוב היושב על הכסא שהוא *על גיא הארץ. פי' ד' חיות שהם מלכים אריה שור נשר אדם⁹² על גיא השמים בין הכרובים להגיד

35 ולכך[ולכן] קראו[חסר ב/רבותי] רז"ל גורבו' ז' לזי / מערב] ממערב ב / *אור אב 35-44 אוריה כן אן מתפצלים נוסחים ז ח ט ואביא את נוסח ז של הקטע במלואו על מנת להראות את ההבדל בין הנוסחים וכן את העובדה כי יש להעדיף את עדי הנוסח האחרים. ואלו הדברים על פי נוסח ז [שינויים משמעותיים מעדי הנוסח ח ט יובאו אף הם בסוגריים מרובעים]: 'קראו רבו' ז'ל מערב אור [אכיר ח אדיר ט] באופן שבתוך הגר [הכר?] (הכרוב ט) גוון בתוך גוון ודמות אחד להם כן לד' אופנים להם אופן בתוך אופן [ג'א נוסף ח ט] שמשם מפיץ יה וכל מקום עליו מכוסה הוא של מעלה לבד צד אורא מערב ושכינתו השורה על הכרוב המיוחד היושב על הכסא שהוא על גואי [גיא ח גאי ט] ארץ [הארץ ח ט] פ'ר ד' חיות שהם מלכים אריה שור נשר אדם ושמה [ישמו ט] על גואי [גיא ח ט] השמים בין הכרובים להגיד כי הוא אדון על כל המלכים והוא לבדו מלך וכבוד י"י עליהם זורח זהו שיסדו פני כל חיה וחיה [לחיה ט] ואופן לאופן וכרוב לכרוב פ'ר לאותו כרוב [הכרוב ט] שהוא הכבוד חי לעד וכן יסד הפיט מלכי [מלאכי ח ומלכים ט] וכרובי [וכרובים ט] והוא דתו' כמעשה האופן בתוך האופן פיר' [פ'ר ח ט] אופן בתוך אופן כלו' בכמה גוונים אופנים'. יש לציין שאף על פי שנוסח יג קרוב ביותר לנוסח ט לא נמצאת בו הקפיצה הנ' ש מאפיינת את נוסחים ז ח ט 36 שמשם מופיע יה [חסר ד הו / עליון] צילא ד נאה(?) ה צילאו / *למעלה לבד* הוא של מעלה לבד של ג חסר אב / מערב] מערבת ג 36-37 מכוסה הוא.. היושב על הכסא [חסר י 37 השורה] השרה ג ד ה / הכרוב] כרוב ג המיוחד נוסף יג / *על[חסר אב / גיא] גיא ד הו / הארץ] ארץ ג / פי' פירש ג פרצוף ד הו חסר יג 38 ד' בד' יג / שהם] ד' נוסף ד הו ארבע מלכי הארץ כדכת' רם על כל גוים י"י קרי ביה גאים והם נוסף יג / מלכים] מלאכים בחסר י יג / אדם] ובארץ נוסף ג י ובשמה נוסף דונש' נוסף הונשמה(?) נוסף ו / גיא] גיא ד הו לד' רוחות הכסא לומר כי

89 ראה 'המיוחס לסעדיה', בן-שחר (לעיל, הערה 1), עמ' 244-245: 'ואם אין מקום מיוחד להללו ולשבחו אנה ישבחוהו עליונים? לכך ברא מעון וכסא וכרוב מיוחד יושב על כסא כבודו והזוהר מזוהר כבודו מצד מערב שאין ענן פרוס לאותו הצד', וכן שם, עמ' 247, 299. והשווה ברובד הפירוש של ה'אלפא ביתא בייחוד הבורא': 'והשכין כבוד על מכוננו זה כרוב המיוחד... וקדושתו במערב, פי' שמשם זורח על הכרוב שאין שם פרשו ענן' (בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 87). בפירושו השני של ר' אלחנן ל'ספר יצירה' נאמר: 'על ידי כן הכיר אברהם בוראו כי נתן לבו כי כל מעשים משתחיים למערב. אמר בלבו, אדון כל שוכן במערב וכל עבדיו משתחיים לו... / ראה דן (לעיל, הערה 7), עמ' 57. דברים דומים חוזרים גם ב'פסק היראה והאמונה': 'גדולתו אינו ממנו אך מקדושתו שבמערב... והוא הפרגוד מסבב כסא הכבוד משלש צדדין לבד ממערב שזורחת קדושתו שבמערב על גדולתו שבמזרח על כסא הכבוד, ילינק (לעיל, הערה 9), עמ' 14.

90 בבא בתרא כה ע"א.

91 ראה 'פסק היראה והאמונה', ילינק (לעיל, הערה 9), עמ' 13: 'וכבודו זו קדושתו שהיא במערב כדאמר אוריה לפי ששם כבודו ונקדש קדושתו שאין לו לא תמונה ולא דמות', ושם, בעמ' 14, בקטע שנוסף ל'פסק' מתוך ספרו של ר' אביגדור הצרפתי נכתב: 'הו שם קדושתו בלא דמות וצורה כי אם קול ורוח ודיבור והוא כאוריה שבמערב והו כי קדוש אני ה'.

92 ראה יחזקאל א, י; ועניין ארבעת הגאים על פי חגיגה יג ע"ב ותחומא בובר בשלח יד, לא ע"א.

כי הוא אדון על כל המלכים והוא לבד מלך וכבוד י"י זורח עליהם.⁹³ וזהו שיסודו פני כל חיה ואופן וכרוב⁹⁴ לכרוב. פר' לאותו כרוב המיוחד שהוא הכבוד חי לעד.⁹⁵ וכן יסד הפייט מלכי *וכרובי.⁹⁶

*והיינו ככתו[ב] כמעשה 'האופן בתוך האופן' (יח' א, טז, שם י, י) פי': הם באופן בתוך הנר גוון בתוך גוון ודמות אחד להם,⁹⁷ כן לד' אופנים⁹⁸ להם סביב אופן בתוך אופן, כלומ[ר] בכמה גוונים *אופנים כמו ראש נוצה אשר בונב הטוס

הוא מלך על כל המלכי וגם הכרובים למטה על הארון ושכינה עליהם כי הכרוב המיוחד למעלה על כסא הכבוד וגדולתו אינו ממנו אלא מקדושתו שבמערב והוא בורא הכל ועל אותה קדוש' אנחנו חייבין ליחד שנ' שמע ישראל י"י אל' י"י אחד כלומ' שמע ישראל כי אע"פ שהבורא ית' נתן כבוד לשמו ונתנו על הכסא ועשאו דמות ועילתו על כל הברואים ויש לך לשמוע ולהבין שי"י אלהינו י"י אחד והוא אלהינו אשר הוייתו אין להדמות כי הוא טובב הכל חילא בכל כאשר נפר' בע"ה נוסף [כאן מסתיים נוסח זה, וממשיך, כנאמר, בפירוש השמע] יג / השמים] ובשמים י 39 י"י] הוא ד הו / זורח] ורח ג חסר י 40 חיה] וזיה נוסף ה / ואופן] וגלגל נוסף ג / לאופן נוסף ד הו / לכרוב] חסר ב / פר' פר"ס ג פנים ארבע ד הו / כרוב] הכרוב ג ד / הכבוד] הכרוב ב 41 לעד] והכבוד נוסף ג י / *וכרובי] וכרוב א ב 42 *והיינו] וחיה א ב והא ג י / כמעשה] כמעשה ב מעשה ד הו / האופן] ג / האופן] אופן ג י / פי' כי ב פר"ס ג פנים ארבע ד הו פי"י / באופן] לאופן ו כאופן ב י 43 בתוך] ג י שבתוך / הנר] הע' / ב / כן] וכן ג י / אופנים] האופנים דו / להם] ולהם ד הו / אופן] האופן ו 44 כלומ' ר"ל ב פר"ס ג / בכמה] ברמה (?) ב כמה ד הו / *אופנים] אופנים א י אופנים ג האופנים ו חסר ב / כמו] בלי ב / ראש] אש ב ראשי ט / בונב] בו ב חסר י / הטוס] טוס ד הו ח ט בטוס י חסר ז

93 השווה 'אלפא ביתא בייחוד הבורא' בפירוש לאות ג': 'גדול וקדוש. פי' גדולתו במזרח שמראה גדולתו עם שהוא אדון על כל המלאכים שהרי ד' חיות נושאים כסאו' (בן-שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 87), וכן בפירוש לאות ש': 'ובארץ שלמטה שכינתו ורחו. פי' למטה השכין כבודו בין גיאי השמים שהם הכרובים כבמקום אוצל כמו במקום שנאצל ממקומו מוריחתו במעון' (שם, עמ' 88). וכן נוסח הדברים ב'פסק היראה והאמונה', להלן, הערה 105. על פי נוסח התפילה, ראה לדוגמה ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, ב, ירושלים תש"ל, עמ' 105: 'פני כל חיה ואופן וכרוב לעמת שרפים, לעמתם משבחים ואומרים', והשווה לפיט 'וחיות אשר הנה מרובעות כסא', שנזכר להלן (הערה 109), ובו נאמר: 'ואופן לאופן וחיה לחיה וכרוב לכרוב'.

94 ראה 'פסק היראה והאמונה', ילינק (לעיל, הערה 9), עמ' 14: 'וזה שאנו אומרים והחיות ישוררו וכו' פני כל חיה ואופן וכרוב לכרוב כלומר לכרוב המיוחד שהוא עולם המודי טובבים פניהם ומשתחווים' (עולם המודי' שנזכר, בתעתיקים שונים, ב'המיוחס' לסעדיה', אצל ר' אלחנן בן יקר וב'פסק היראה והאמונה', הוא אחד מחמישה עולמות שמוזכרים בכתבי החוג, בהשפעת קטע מתוך ספרו של אברהם בר חייא 'מגילת המגלה'; ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה [לעיל, הערה 1], עמ' 76, הערה 37, ובביבליוגרפיה המצוינת שם). השווה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 61: 'כרוב וחיה ואופן וגלגל פונים בעת המהלל אל הכרוב הקדוש אשר על ראש החיות מפתן (נ"א 'משכן') לרוח אלהים חיים'.

95 בשירו של יהודה הלוי 'יודעי מכאבי'; ראה דיואן יהודה בן שמואל הלוי, מהדורת ח' בראדי, ד, ברלין תר"ץ, עמ' 16-17, וכן ראה בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 65.

96 על פי האמור בפסוקים הנדרשים (יח' א, טז; שם י, י).

98 ראה שם י, ט.

45 גלגל ואופן אחד הם,⁹⁹ ולפי נגה המסבב את האופנים *לכך נקראו אופן וגלגל. ולולי הכבוד והמרכבה מה יהללו הנוראים במהללם האל הגדול הגבור והנורא אחרי אשר לא *ראו גבול בינתם (ו)דעתם להזכיר המתהלל בוראם, לכך בראם ונדמה *להם כאדון *בארץ המתגאה על גיא בר[י]ותיו,¹⁰⁰ וז[ה]ו[ן] ש[אמר] ה[כתוב] 'וירכב על כרוב ויעוף' (שמ"ב כב, יא; תה' יח, יא), כי ראה יחזקאל המרכבה במשכן הכבוד הוא מקדשנו, וכן ישעיהו. *ועל פרשו(ו) ענן שפרשת*⁵⁰ סביב לכרוב¹⁰¹ זה שאמ[ר] ה[כתוב] (ב51) 'מאחו פני כסא פרשו עליו עננו' (איוב כו, ט), עליו על הכרוב הוא זורח ולא על כסא הכבוד.¹⁰² ומה *שכתוב 'ויצא כבוד י"י [מ]על מפתן הבית ויעמוד על הכרובים' (יח' י, יח) כבוד י"י הוא הכרוב

45 גלגל וגלגל ג ד ה ו ז ח ט י / נגה] אופן ד ה אותו אופן ו / המסבב] המסביב ט / את] ח ס ר ד ה ו ז ח ט / האופנים] האופן ח ט ח ס ר ד ה ו / *לכך] לכן ז ולכך ט ח ס ר א ב ח / נקראו] נקרא ח ט / אופן וגלגל] אופנים וגלגלים ד ה ו 46 והמרכבה] המרכבה ג י / מה] לא ב / יהללו] יתהללו ו / הנוראים] נוראים ד ה ו הברואים ג י / המהללים ב / במהללם] במהללים ד ה ו המהללים ט במראים ב / הגבור] והגבור ט 47 אחרי] אחד ד ה יחד ו / אשר] אשו / *ראו] ראה א ב / גבול] גדול ב / בינתם] בינותם ג י / בנתיים ט / (ו)דעתם] ודעותם ב / המתהלל] מתהלל ז ח המהלל ב מתעל' ט / לכך בראם] לכך ברא להם ג י ח ס ר ד ה ו ז ח ט 47-48 גבול בינתם... כאדון *בארץ המתגאה] ח ס ר ד ה ו 48 ונדמה] ונדמה ב / *להם] ח ס ר א ב / כאדון] האדון ג י / *בארץ] ח ס ר א ב ג י / על] את ד ה ו / גיא] גואי ד גוואי ו על נוסף ט / בר[י]ותיו] דעותיו ב בריאות ד ה ו 49 כרוב] ויעף נוסף אך כנראה מסומן כטעות ב / ויעוף] ח ס ר ג 50 במשכן] באופן י / הוא] והוא המשכן נוסף ז ח ט / מקדשנו] קדשינו ז ח ט / ישעיהו] בישעיה ד ה / *ועל פרשו] ענן שפרשת*] ועל פרשונו שכל א ועל שכל ב על פרשי ענן שפירש ד ה על פרשי הענן שפירש ו ועל פרשונו ענן שפי' ז ועל פירושו ענן שפי' ח ועל פירושו ענן שפורש ט 50-51 הוא מקדשנו... פרשו עליו] ח ס ר י 51 לכרוב] לכרובים ד ה ו הכרובים ז ח ט / הכתוב] הספח ח / פרשו] פרשו ב / עננו] ח ס ר ב 52 עליו] ולא נוסף ו ועליו ולא ח ס ר ב / על] ח ס ר ב ג י / כסא הכבוד] הכסא ג י / *שכתוב] שהכתו' א ב שג' ט 53 כבוד י"י... על הכרובים] ח ס ר י / י"י] ח ס ר ו / מפתן הבית] המפתן ו / י"י] השם ד ח ח / הוא] זה ד ה ו / הכרוב] הכבוד הכרוב ג י

99 השווה 'אלפא ביתא בייחוד הבורא': 'החיות והכרובים ושרפים וגלגלים שהם בד' אופנים אופן בתוך אופן כמראה מיני גוונים והם מכסים לדמותו שיש להם באמצעותן חיה', ראה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 87.

100 על ארבעת הגאים ראה לעיל, הערה 92. קטע זה בא, בשינויים קלים, בחיבורו של ר' אלחנן 'סוד הסודות': 'שומר ליי' (נ"א 'נאמ"ר ל"י'). אם לא נאצל הכבוד מה יהללו נבראים במהללם האל הגדול הגבור והנורא אחר אשר לא תשיג גבול בינתם להכיר המתהלל בוראם כן נאצל הכבוד במלך מלכי המלכים יושב על גיא הגאווה והגדולה מלכי בריותיו שהם אריה נשר אדם [שור]... (בן-שחר, שם, עמ' 51) וכן השווה דבריו שם, עמ' 52 (דברים הבאים אף הם תחת הכותרת 'זה נאמר ל"י'): 'ועשה המעון הזה במרום ושכן שם המרכבה וכל המשרתים הוא עולם ההתנשאות להראות מקום אשר שם יהללו בראי מרום כמו מקדש לנו בארץ'; והשווה ברובד הפירוש של ה'אלפא ביתא': 'ברא כבוד להללו. פי' הוא הכבוד הזורח על הכרוב המיוחד בין הכרובים ועלינו לברך אותו כבוד... שם, עמ' 87.

101 ראה לעיל, שורה 32.

102 ראה לעיל, ליד הערה 17, ולהלן, הערה 114.

והכרובי' הם החיות.¹⁰³ 'וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה היא החיה אשר
 55 ראיתי תחת אלהי ישראל' (שם יט-כ), כלומ[ר] תחת זריחת כנפי השכינה,
 וכנפי הוא לשון זריחה כמו '[ו]מרפא בכנפיה' (מלאכי ג, כ). והכרובים
 *והאופנים וכל מעשה מרכבה קרואים חיה אחת והכרוב הוא החיה.¹⁰⁴
 ואדם הראשון* נברא בצלמו¹⁰⁵ ובדמותו שנ[אמר] 'ועל [דמות] הכסא דמות
 כמראה אדם' וגו' (יח' א, כו) והוא נאצל מן הכבוד מאש הנגה (ו) הקדוש וקרח
 60 הנורא. וכל צבא מרום חיות ואופנים נבראו מאש הנברא מן המים כדפי[רש]
 בספר יצירה שלא להשוות כבודם לכבודו.¹⁰⁶
 ואותו הכרוב המיוחד *נקרא *אכתריא"ל וכתו[ב] בכתרו "את י"י" כמו על מצח

54 [והכרובי] [והכרוב ח / הם] הוא ז ח ט / אלהי] אלהים ג / עליהם מלמעלה] מלמעלה ב מלמעלה עליהם ד ה עליהם
 נוסף ו 55 תחת] כסא נוסף ב / זריחת] רגלי נוסף ז ח ט / השכינה] שכינה ג 56 *וכנפי הוא*] וכנפי א ב וכנפי
 ג י / זריחה] היא נוסף ג פ"א ט / כמו] ח ס ר ב / [ו]מרפא בכנפיה] מרפא בכנפיה ג ז מרפא בכנפיהם ח זמר בכנפיהם
 ט טרפה בכנפיה י 57 *והאופנים] ח ס ר א ב / מעשה] מעשיהם ט / מרכבה] המרכבה ג ד ה ו ז ח י / קרואים] נקראים
 ב קורא ג י / אחת] ח ס ר ז / והכרובי] וכרוב ח / הוא] היא ג ו י / החיה] חיה ח ס ר ט 58 הראשון*] הוא נוסף א ב /
 הכסא דמות] הכסא א כסא י דמות הכסא דמות ה ו דמות הכסא ט 59 כמראה] במראה ב דמות נוסף ג י / אדם] ח ס ר
 ב / וגו'] עליו מלמעלה ט ח ס ר ג ד ה ו ז ח י / והוא] הוא ד ה ו 59-60 מאש הנגה... וקרח הנורא] ושאר נוסף ג י
 מאת הנגה הקדוש והקרח והנורא ד ה מאת הנגה הקדוש והקרח הנורא ו מאש הנגה והקדוש ז מאש הנגה והקדוש
 והנורא ח ט 60 וכל] כל ג י / צבא] כנף ד / מרום] המרום ד ה ו / חיות] והחיות ד ה ו / ואופנים] והאופנים ד ה ו / מאש]
 הנורא נוסף ז ח ט / כדפי'] כמו שפרשתי ג כמו שכתו' ד ה ו כמו שפי' ז ח י כמפור' ט 61 בספר יצירה] בסי' המאסף
 ג בספר היצירה י / יצירה] כדי נוסף ז ח ט / שלא] ח ס ר ז ח / לכבודו] לכבוד ז ח 62 הכרוב המיוחד] כרוב מיוחד ד ה
 כרוב המיוחד ו ז / נקרא] ח ס ר א ב ה / *אכתריא"ל] אנת"ח יהו"ה א ב י"ה אכתריא"ל ג י אנתחיא"ל ז ח אנתחיא"ל ט /

103 ראה בן־שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 66: 'הכרובים הם ארבע חיות שנ' "ארבעה
 (ראשים) אופנים אצל הכרובים אופן אחד אצל הכרוב האחד" למדת כי הכרובים הם החיות'.
 104 השווה בן־שחר, שם, עמ' 62-63: "'ויצא כבוד יי מעל מפתן הבית ויעמד על הכרובים" כבוד
 יי הוא הכרוב הקדוש והכרובים הם החיות, ו"היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל" יי
 (נ"א פ"י) תחת הכרוב אשר הוא משכן למקדש. אבל הכרוב והשכינה לא יפרדו והם כמו
 נשמה וגויה... אבל הכבוד והמרכבה נפרדים בזריחתם במקדש לבד בעת הצורך... והכרובים
 והאופנים וכל מעשה המרכבה לכלם קורא חיה אחת כי כלם נלכדים יחד'. וכן שם, עמ' 66:
 'כרוב [הוא] החיה היא [על] המרכבה כי כל המרכבה חיה אחת וחיות אחת לכלם...'
 105 כך גם על פי 'פסק היראה והאמונה': '... בצלמו נברא האדם והוא יושב על כסא הכבוד והוא
 רם על גאים שהם ד' מלכי ארץ נשר אריה שור ואדם לארבע רוחות הכסא ללמד כי הוא מלך
 על כל המלכים', ילינק (לעיל, הערה 9), עמ' 14.

106 בריאתו של הכרוב המיוחד מהאש הגדולה, כמנוגד לאש היסודית ממנה נבראו יתר ברואי
 מעלה, חוזרת בכל הטקסטים מחוג הכרוב המיוחד; ראה בן־שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל,
 הערה 1), עמ' 243; רובד הפירוש של 'אלפא ביתא בייחוד הבורא' (בן־שחר, סוד הסודות
 [לעיל, הערה 5], עמ' 88); 'סוד הסודות' לר' אלחנן בן יקר, שם, עמ' 44; 'פסק היראה
 והאמונה', ילינק (לעיל, הערה 9), עמ' 13-14. הברייתא איננה מצטטת כאן את 'ספר יצירה'
 אלא את הדברים המובאים בפירוש ספר יצירה המיוחס לסעדיה גאון, וראה על כך בפירוט
 בן־שחר, פירוש ספר יצירה, עמ' 40-41.

אהרן קדש ליי¹⁰⁷, כלומר] את שעמו ואת שעם שכינתו. והוא שנ' 'ויראו את אלהי ישראל' (שמ' כד, י), 'ויחזו את האלהים' (שם שם יא), 'לא תעשון אתי' (שם כ, כ) כלומר] אנחנו קוראים את שעם יי' את שעמו ואת שעם שכינתו, ויי' אלהינו קוראו אתי.¹⁰⁸ והחושב לעבוד לדמותו חוטא.

ו'קרה הנורא' (יח' א, כב) הוא הממש והוא הדמות כי אין לנגה דמות וממש. וכן יסד (52א) הפייט¹⁰⁹ 'הוא כעין הקרח ובו שביב כסא', כלומר] שברא *מן שכינתו ומן אשו הקדוש הכרוב המיוחד על הכסא.¹¹⁰

70 וכבוד שכינה השורה עליו הוא נגה שנ]אמר] 'ונגה לו סביב' (יח' א, ד; כז) *הוא

בכתרו] על כתרו ט / את] של ב / יי' הש"ם ח / כמו] שכתו' נוסף ז 63 את] יי' את נוסף ג י / שעם] העם ה / והוא] הוא ז ח ט 64 ישראל] ותחת רגליו נוסף ז ח ט את פי' נוסף ד הו / תעשון] תעשו ד הו 64-66 אתי כלומ'... אתי והחושב] חסר י 65 כלומ' לא נוסף ו / שעם] שער ב חסר ג / יי' את שעמו ואת שעם] חסר ט / שעם] שאם ח 66 קוראו] קורוהו ב קורא אל ג קוראים ד הו קראו ז ח ט / אתי] אותו ד הו אותה ח יי' ט / לדמותו] לדמותו ב הוא נוסף ג י 67 וקרח] וקרא ט / הממש] ממש ד / והוא] הוא ו / אין] לאין ז / וממש] ממש ט 68 וכן] וזה ז ח והוא ט / יסד] שייסד ז ח ט / והוא] הוא ג א ז ח י / הקרח] קרח ב חסר ז הנורא נוסף ט / שביב] סביב ד הו ז ח על נוסף ט / כסא] הכסא ב ט כלו' ונגה לו סביב נוסף ד הו *מן] חסר א ב 68-69 כלומ' שברא *מן... המיוחד על הכסא] חסר ט 68-70 כלומ' שברא *מן... וכבוד שכינה] חסר ג י 69 שכינתו] סביבתו ז ח / ומן אשו] מראשו דו מיאשו ה ומאשו ז ח / הקדוש] חסר ד הו / הכרוב] חסר ז ח / על] עליהם ב 70 וכבוד] וכרובו / שכינה] השכינה ב ז ח ט שכינתו ד הו / נגה] הנוגה

107 ראה שמות כה, לו-לח.

108 השווה 'סוד הסודות' לר' אלחנן: 'וקרא אחר התאצלו בשם יהו"ה וכתב בכתר הכבוד את יהו"ה כמו על מצח אהרן קדש ליי'] פי' את שעמו ועם שכינתו, בן-שחר (לעיל, הערה 5), עמ' 44. וכן שם, עמ' 63: 'הכרוב הראשו' (נ"א 'הקדוש') שמו יהו"ה אדירירון אכתריאל חותמו בגורתיו אדירירון שמו במהליליו לברואים במרום אכתריאל יה וכתוב בכתרו את יהו"ה כמו על מצח אהרן קדש ליי. את השם פי' את שעמו ושעם שכינתו היא הדמות אשר נאצל היושב על הכסא ברוך הוא והמרכבה וכל עולם ההתנשמות (נ"א 'ההתנשאות') וכן תמצא כתוב בכל מקום "ויחזו את האלהים" "ויראו את אלהי ישראל" ... היא הדמות ... יהו"ה אלהים יתברך שמו קורא לכבוד ולמרכבה אתי שנ' "לא תעשון אתי" פי' לא תעשו דמות הכסא והמרכבה והכבוד של זהב וכסף. ואנחנו קוראים לכל את יהו"ה פי' את שעם יהו"ה ועם שכינתו. ואמרו רבו' ז"ל "לא תעשון אתי" דמות שמוש המשמשים לפני במרום (השווה מכילתא יתרו, מסכתא דבחדש י, מהד' הורוויץ-רבין, עמ' 239) הוא הכסא והמרכבה וכל המשרתים'. כמו כן ראה דבריו בפירושו הראשון ל'ספר יצירה', וידה (לעיל, הערה 7), עמ' 156: 'צבאות. אות בצבאו (השווה מכילתא בשלה, מסכתא דשירה א [שם, עמ' 120]: 'מהו צבאות, אות הוא בתוך צבא שלו') חקוק יהו"ה על הכתר על דרך קודש ליי. ב'פסק היראה והאמונה' מתוארים שמותיו של הכרוב המיוחד באופן הבא: 'ועל מצחו [של הכרוב המיוחד] חקוק י"ה אכתריאל ותפילין בראשו... וכן אית' בספר היכלות י"ה אכתריאל גדולתו הדריאל אלהי ישראל קדושתו אדירירון עריצותו', ראה ילינק (לעיל, הערה 9), עמ' 14.

109 שורה זאת לקוחה מתוך הפיוט של ר' אלעזר בירבי קליר 'חיות אשר הנה מרבעות כסא'; ראה מחזור לימים הנוראים לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת ד' גולדשמידט, א, ירושלים תשל"ל, עמ' 216.

110 ראה לעיל, הערה 106.

כבוד שכינת אלהי ישראל שממנו נברא *ונאצל הודו.¹¹¹ 'היא החיה אשר *ראיתי תחת אלהי ישראל ואדע כי כרובים המה' (שם י, כ) חניית כבוד השכינה. 'ק' [דוש] [ק] [דוש] [ק] [דוש] י"י צבאות' (יש' ו, ג) אות לצבא מרום איפה *הוא מקום השכינה.¹¹² ומברכין ומשבחין ומפארים לכבוד שמו שנ' 'ויברכו' *שם כבודך' (נחמ' ט, ה). 'ברוך כבוד י"י ממקומו' (יח' ג, יב), ברוך כבודו של בורא ממקומו שהוא זורח מכבודו על הכרוב המיוחד ולכך לא נאמר [ברך] במקומו.¹¹³ וכבודו הוא קול ורוח דבור שאינו נראה אך הגגה מראה ודבור.

ג ח / הוא] היא א *71 כבוד שכינת* הכבוד שכינה א ב כבוד השכינה ג ט י כבוד שכינה ז ח / נברא] נברא() העולם נוסף ג העולם נוסף י / *ונאצל] חסר א ב / הודו] הלא ד הו / היא] הוא היה ד הו ט חסר ב *72 *ראיתי] ראית א ב / ואדע] ואדעה ג ז ח ט י / כרובים] הכרובים ג י / המה] הים י חסר ג / חניית] חניית ח חסר ב / השכינה] כבוד נוסף ג י *73 *הוא] גם י חסר א ב / מקום] ומקום י *74 השכינה] שכינה ז ח שכינתו / ומברכין] חסר ד הו / ומשבחין] ומשתחוו' ט / ומפארים] חסר ו / שמו] ולשמו ג י / ויברכו*] את נוסף א ג י / שם] לשם ד הו / כבודך] קדשך ו ברך נוסף ב *75 כבוד] חסר י / בורא] הבורא ט *76 זורח] את נוסף ו / מכבודו] כבודו ד הו ט שהוא זורח נוסף ג י / ולכך] לכן ח ט חסר י / לא] ולא י *77 וכבודו] כבודו ד הו / הוא] שהוא ג י / ודבור] ודיברי י / מראה] נראה ג י הראת ט / ודבורי*] ודיברי י

111 השווה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 63–64: 'כתוב בענן הכרוב ונגה לו סביב היא הנוגה השכינה השורה עליו שממנה נאצל להיות כמראה אש וקרח היא נגה [צחה] מלובנת מכל שלג ואין קדיש ועיר ויבט להביט בברוקות נגה התאר אשר לכבוד', והשווה להלן, שורות 120, 159.

112 בן-שחר, שם, עמ' 64: "'קדוש קדוש קדוש יי צבאות' אות [הוא] לצבאו איפה זריחת מקום שכינה להלל שם ולעבוד באותו מעון... והשווה לעיל, הערה 108; אך השווה דבריו בפירושו השני ל'ספר יצירה', עמ' 35, ודבריו בפירושו הראשון, לעיל, הערה 108; ב'המיוחס' לסעדיה' נאמר: 'צבאות: כלומר אות הוא בצבאותיו שאין כל צבאותיו יכולין לראותו רק באות שלו, כלומר בכרוב המיוחד לו שברא לאות על כסאו להיון]' שם מהלל', ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 247–248.

113 ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה, שם, עמ' 299: 'ברוך כבוד יי' ממקומו, במשנת ספר מרכבה מפר' כבודו של בורא ממקומו שהוא זורח על הכרוב המיוחד מצד מערבי שאין שם פרוש(ו)ז ענן'. ב'אלפא ביתא בייחוד הבורא', ברובד הפירוש, נאמר: 'ועלינו לברך אותו כבוד שהוא בלא תמונה זולתי קול רוח ודבור וזש"ה ברוך כבוד יי ממקומו' (בן-שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 87). והשווה 'סוד הסודות' לר' אלחנן: 'כתו' 'ברוך כבוד יהו"ה ממקומו' 'ויברכו את שם כבודך' ברוך יהו"ה ברוך אלהים והשתחו לו לשם קדשו להודיע כי כתובים מעמידים כי יהו"ה ואלהים הכל אחד ברוך הוא ברוך שמו ברוך כבוד יי ממקומו המקום <ברך הכבוד. המקום הוא הוד שכינה מקום לכל וכל ואין מקום לו והוא שאמרו חכמי ע"ה ברוך המקום; בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 52. ההתייחסות לפסוק זה ב'פסק היראה והאמונה' היא כדלהלן: 'אין שום בריה יודע מקום קדושתו וכבודו לא מלאך ולא שרף ולא כל כיתי גדודים שלמעלה שנ' בכ"מ (=ברוך כבוד יי ממקומו)', ילינך (לעיל, הערה 9), עמ' 13, וביתר פירוט בהמשך: 'זוהו בכ" (=ברוך כבוד יי) כבוד ה' הוא קדושתו ממקומו הולך זורח על גדולתו ומלכותו ולאותו כבוד אנו מברכים ואומרים בכ"י וכן כל ברוך היוצא מפי יראי השם צריך לכוין ולברך להודות ולהשתחוות לאותו כבוד קדושתו' (שם, עמ' 14).

80 'ושם חביון עזיו' (חבקוק ג, ד). פ' מקום זריחת כבודו.¹¹⁴ ואשר כתוב] 'כי היום י"י נראה אליכם' (וי' ט, ד). פ' כבוד י"י. [הו] ש[אמר] ה[כתוב] 'ויאמר משה זה הדבר אשר צוה י"י' [זאת] [ת]עשו וירא אליכם כבוד י"י' (שם שם ו), הוא אור (נ)גה. כאדם האומר לחבירו אני רואה פלוני ואינו רואה כי אם לבושו שנ[אמר] 'ועליך יזרח י"י וכבודו עליך יראה' (יש' ס, ב) *לבד הכבוד* יראה.¹¹⁵

85 'כס' יה' (שמ' יז, טז) מקום ושכינת קול *י"י ורוח מקום קול ורוח. קול ודבור הוא *הנוגה הוד הכרוב הוא רוח אלהים חיים ממקומו הוא שלעולם הוא רוח אלהים השכינה (ב52) שהוא מקום לכל קול ורוח ודבור ואינו מצומצם. רוח 'אלהים חיים ומלך עולם' (יר' י, י) נכון כסאו מאז (ע"פ תה' זג, ב) 'רם ונשא שוכן עד (מרום) וקדוש שמו' (יש' נז, טו) שכינתו במקום ואין מקום להכיל שכינתו להיות מצומצם במקום. וזה לשון המלאך הדובר¹¹⁶ 'משכיל דורש [את] אלהים'

78 מקום] חסר ז / זריחת] וזירות ז 79 י"י נראה אליכם] נראה י"י אליכם פ' ב נראה הש"ם אלהי' ח י"י ט 80-79 פ' כבוד י"י... וירא אליכם] חסר ז ח ט / י"י זש"ה] חסר ב / זש"ה] וזש"ה ג ברוך הוא ד הו 80 [זאת] [ת]עשו] חסר ג / אליכם] את נוסף ה 81 הוא] חסר ב / (נ)גה] הנוגה ד הו ח / לחבירו] חסר ג ד הו ז ט / אני] אני ה / רואה] את נוסף ט / ואינו] ואינו וט 82 כי אם] אלא ז ח ט / לבושו] כנגדו ז בגרו ח ט / שנ] ונ' ג י / ועליך] עליך ד הו / י"י] כבודו ז כבוד הש"ם ח יי כבוד ט [אך ככל הנראה המילים בנוסח ט מסומנות כטעות] חסר ד הו 83-82 *לבד הכבוד*] הכבוד לבד א ב לצד הכבוד י חסר ט 83 יראה] ראה ז חסר ט 84 כס] בס' י / ושכינת שכינת ב ושכינה ז ח / *י"י] השם ברוך הוא ד הו חסר א ב ג / ורוח] זרוח ב / מקום] מקול דו מקל(?) ה / קול] חסר ג / ורוח] רוח ג / קול] ג וקול 84-85 ושכינת קול... הכרוב הוא רוח אלהים] חסר י 85 *הנוגה] נגה א ב / הוד] הוא ד הו ז / רוח] חסר ג / חיים] ממקומו של עולם ומקומו של עולם נוסף ט / ממקומו] ומקומו ז ח ט / הוא שלעולם] של עולם ג / הוא עולם ה של עולם הוא ז ח ט / רוח] חיים נוסף ב / אלהים] חיים נוסף ג הוא נוסף ו 85-86 רוח אלהים... ואינו מצומצם] חסר ז ח ט 86 השכינה] שכינה ג / מקום] של עולם נוסף ג / לכל] לקול דו / ורוח ודבור] רוח ודיבר י 87 ומלך] מלך ג / נכון] חסר ז / כסאו] וכסאו ז חסר ח ט / מאז] מאד ד חסר ח ט / רם] חסר ח ט / ונשא] וכסאו/וכסא רם ונישא נוסף ח ט 88 (מרום)] חסר ג / קדוש] קדוש ג חסר ו / שכינתו] ושכינתו ג ז י / אין] אין ט / להכיל] לה ב ה לקבל דו / שכינתו] חסר ג י 89 המלאך] מלאך ד הו ז ח / הדובר] הדיבור י / משכיל] משכל ב במשכיל דו המשכיל ה בי נוסף ז ט בו נוסף ח

114 השווה בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 62: '... וזורה ממקום חביון עזו על הכרוב הקדוש היושב על כסא רם ונשא... וזה שאמר איוב "מצפון זהב יאתה על כסא אלוה נורא הוד" קורא לנגה אשר לשכינה הבא זורח מתבין עזו זהב הקדוש היושב על כסא אלוה נורא והוד קורא להוד שכינה הזורח עליו'.

115 השווה בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 63: '... "כי היום יי נראה אליכם" הוא הכבוד [כמו] שאמר בענין "זאת עשו" "וירא אליכם כבוד יי" דברה תורה כלשון בני אדם. הרואה שמעון או יהודה מאחוריו או קצת מלבושיו אומר ראיתי שמעון אף כי לא ראה גופו ערום או אם ראה פניו אומר ראיתי פלוני אף כי לא ראה כי גופו שלם. "יי נראה אליכם" כן אומרים על הכבוד ששמו יהו"ה אלהים כי שניהם אחד כמו גויה ונשמה'.

116 'המלאך הדובר' חוזר הרבה בספר וזכריה, כגון פרק א פסוקים ט, יג, יד, ועוד.

- 90 (תה' יד, ב; נג, ג) בלום והזהר *ממזמזם ומצומצם*. פי' אלהים אשר אתה דורש הוא אלהים חיים ורוחו ואל תחשבהו *מצומצם במקום.
- וי"ה יהו"ה הוא שם אלהים חיים חי עולמים רוח קול ודבור ואינו נראה אף לחיות הקדש שנ[אמר] 'כי לא יראני האדם וחי' (שמ' לג, כ), פי' לא אדם ולא חי,¹¹⁷
- *הנהגה אלהינו זה קוינו לו' (יש' כה, ט) הוא אמונתינו וכבודו הוא אור* הנגה זורח ורחו במקום כמו לבת אש בסנה. לבת אש היא זריחת הנגה הכבוד ממקומו
- 95 *הוא זורח* על הסנה באש אינו אוכלת כי הסנה איננו אוכל.¹¹⁸ וגם בסיני לא אוכלו שנ[אמר] 'ומראה כבוד י"י כאש אוכלת בראש ההר' (שמ' כד, יז) וההר איננו אוכל ומתוכו קול ורוח ודבור שליח לשם י"י ממעל לשמים וזה י"י קוינו לו – *אלהינו שאינו נראה אף לנביאים.
- 100 ופעמים *שהכבוד הוא הנגה כמו צורה ותבנית נראה מתוך הענן¹¹⁹ כמו *במדבר וכמבין הכרובים.¹²⁰ (א53) ופעמים שהבורא אוצר מרוח וקול *ודיבור ושולח באין נגה לשמואל שהבין עלי כי י"י קורא לנער¹²¹ ונדמה לו קול י"י כקול
- 90 בלום והזהר] הוזהר ובלום פיך ט בלום ותוזהר י / *ממזמזם ומצומצם*] מצומצם ומצומצם א ב ממזומצם ד ה ו ממזמזם והמזומצם ז ממזמיכם וממזומצם ח מלצמזם וממזומצם י / פי' פר"ס ג פ"ר ד ה ו ח ט / אתה] ח ס ר ט 91 הוא] ח ס ר ד ה ו רוח נוסף ג / ורוחו] ורוח ח ס ר ג / תחשבהו] נחשבהו ט / *מצומצם] ומצומצם א ב ויצומצם י / במקום] ממקום ב 92 וי"ה יהו"ה ויהו"ה ב / שם] ח ס ר ג י / חיים] ורוחו נוסף ו / עולמים] העולמים י / קול] קול י / וקול י / דבור] דיבור ז ח / אף] רק ב אלא ד ה ו 93 פי' לא יראני ג ז ח י כלומ' ט ח ס ר ד ה ו / לא] ח ס ר ז י / אדם] האדם ז י / ולא חי] וחי י 94 *הנהגה] הוא א ב ג ד ה ו ז ח ט י / *זה] ח ס ר א ב ג ז ח ט י / קוינו] וקוינו ט / לן] ח ס ר ט / אמונתינו] אמונתינו ה אמנותינו ה אמנותינו ח / וכבודו] לכבודו ג / אור*] וכבודו הוא אור נוסף א ח ס ר ו / הנגה] נוגה ג י 95 במקום] ח ס ר ג ד ה ו / לבת] לבש ה / הנגה] לנגה ז 96 *הוא זורח*] היא א ב / אינו] ואינו ג י ואינו הואינה ד ו ז ח ט / אוכלת] אש ג י / לא] כי נוסף ב 96–98. וגם בסיני... וההר איננו אוכל] ח ס ר ג ט י 97 אוכלו] אוכל ד ה ו / ומראה] ואראה ח / כאש] ח ס ר ב / אוכלת] אוכל ח 98 ומתוכו] ומתרכי הוא ג י הוא נוסף ד ה / שליח] שלוח ג שולח ז ח ט ח ס ר ד ה ו / י"י] יהו"ה ג ז ח יהו"ה ה' ד ה / וזה] והוא ט 98–99 י"י קוינו לו] י"י ג ח ס ר ד ה ו ז ח ט 99 *אלהינו] אלהים א / אף] אך ד ז 100 *שהכבוד] שהדבור א ב כמו] באין ג כמין ד ה ו ז ח ט כעין י / צורה] ותכלית נוסף ד ה / נראה] והוא ב ח ס ר ד ה ו / מתוך] בתוך י / הענן] ח ס ר ט *במדבר] כמדבר א ה שמדבר ז ח ט 100–101 *במדבר... ופעמים שהבורא] ח ס ר י 101 וכמבין] והמבין ד מתוך ז מבין ח ט / ופעמים] ויש פעמים ג / שהבורא] כשהבורא ב"ה ד ה ו / אוצר] יוצר ד ה ו ח איצל ומתוקן בשולי הגיליון נ"ל האציל י / מרוח] מרוחו ט / *ודיבור] וכבוד א ב / ושולח] ושילח י 102 באין] כמין ד ה ו כעין ח י / שהבין] שהבא ח / עלי] הכהן נוסף ד ה ו / לנער] ונדמה לשמואל ג י שמואל ד ה ו
- 117 השווה לדבריו של ר' אלחנן: 'רוח אלהים חיים ברוך הוא זה לא יראה לא למדבר ולא לחי הוא מלאך כמו 'לחי רואי' ותרגומו 'דמלאך קיימא איתחזי עלה' וזה 'לא יראני האדם וחי' לא אדם ולא חי הוא מלאך' (בן־שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 46). גם ברובד הפירוש של 'אלפא ביתא בייחוד הבורא' מצויה קביעה זאת: 'לא יראני האדם וחי, לא אדם ולא חי' (שם, עמ' 88).
- 118 ראה שמ' ג, ב.
- 119 ראה שם כד, טז.
- 120 ראה שם כה, כב, במ' ז, פט.
- 121 ראה שמ"א ג, ח.

עלי ואחרי כן שב.¹²²

105 וכן 'ויהי י"י את יוסף' (בר' לט ב; כא) הוא חן *שזורה לצדיקים י"י. וכן 'ותנח עליהם הרוח' (במ' יא, כו) שממנו *וכן 'ועליך יורה י"י' (יש' ס, ב), וכן 'זרח בחשך אורך' (שם נח, י), 'זרח בחשך אור לישרים' (תה' קיב, ד) אינו כתוב [ב] 'זרח אור לישרים' אלא 'זרח' – הבורא זרח *על הצדיקים*.¹²³ וגם הוא הכבוד אור נגה¹²⁴ שכינתו זרח על מקומות קדושים ברצונו כדכתוב [ב] 'וכבוד י"י עליך זרח' (יש' ס, א).

110 וכן אמר [ר] משה כי קול ורוח ודבור הוא הקדש *כדכתיב [ב] *'ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר י"י אליכם [...] באש (צ"ל 'האש') (דב' ד, טו). וכתוב [ב] 'קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול ויגד לכם את בריתו' (שם שם, יב-ג)¹²⁵ ומקום מיוחד אלהי ישראל

לשמואל זח / ונדמה לן] חסר ג' / קול] כבוד זח ט 103 עלי] רבו נוסף ג' אליו ט / ואחרי] ואחר ב לאחר ו אחרי ט / שב] למטתו נוסף ד הו כח / 104 וכן] חסר זח / חן] זן ב חסר ד הו / *שזורה] שזורה א ב ג ח המדע ט שזורה ה' י / לצדיקים י"י] י' לצדיקים ה הקב"ה לצדיקים ד הו לצדיקים זח לכל הצדיקים י חסר ט 105 שממנו] חסר ד הו / *וכן] שג' י חסר א ב ד הו / ועליך] עליך ח 105-106 זרח בחשך אורך] חסר ג ד ו י וכן נוסף ח 106 זרח] זרח ג ד הו זח ט' / לישרים] חנון נוסף ג' / אינו כתוב] הוא כפ' ב אין כתוב ז ט אין טעם ח 107 זרח] הורה ג י חסר ט / לישרים] חנון נוסף ג' / אלא] כי אם ג ד הו זח י / הבורא] ה'ו כבוד זח הכבוד ח ט / זורה] זורה ג' / על הצדיקים*] אור לצדיקים על הצדיק א ב על הצדיק י / הוא הכבוד] הכבוד הוא זח הכבוד הורח ח 108 אור נגה] נוגה אור ד הו / שכינתו] שכינה ג ט / זרח] זרח ד הו / מקומות קדושים] הקדושים זח ט / ברצונו] כרצונו ח ט חסר ד הו 108-109 זרח... י"י עליך זרח] חסר ו 109 זרח] יורה ג ח י 110 משה] רבינו ע"ה נוסף ג' רבינו] נוסף ט / כי חסר ט / ורוח] רוח ג' י / ודבור] דבר ב דיבור ג' / כדכתיב] כדכתיב' א / *ונשמרתם] ושמרתם א ושמרני ב ונשמרת ח 110-111 קול ורוח ודבור... י"י אליכם [...] באש] חסר זח ט 111 כי לא ראיתם... אליכם [...] באש] וגו' ד הו 112-113 וכתוב] חסר ג ד הו י / אינכם רואים זולתי קול] וגו' ד הו אינכם רואים זח / כאן נוסף המשפט שהובא קודם לכן בנוסחים האחרים וכעת בא בנוסחים זח ט (להלן על פי נוסח ז, וללא חילופים זניחים מעדי הנוסח ט): קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים וקול ורוח ודיבור הוא הב"ה ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר י"י עמכם באש. וכתוב קול (דאש וא) רואים זולתי קול המילים בסוגריים מסומנות כטעות בכתב היד 113 לכם] לעולם ד הו להם לעולם ו להם י / את

122 וראה דבריו של ר' אלחנן בן יקר ב'סוד הסודות': 'רוח הקדש בא בארבעה עניני זריחה פעמים שולח מאתו קול ורוח ודבור באין מראה נגה ובאין עמוד ענן כמו לשמואל בהגלותו לו בבית עלי ששלח שם יהו"ה לדבר עם שמואל מאתו קול ורוח ודבור [מן השמים] והיה אותו קול בא לשמואל בקול עלי כמו שמפורש בענין' [בן-שחר [לעיל, הערה 5], עמ' 56], ור' אלחנן מוסיף ומביא דוגמאות נוספות לנושא. והשווה להלן, הערה 125.

123 השווה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 64-65: "'זרח בחשך אור לישרים חנון ורחם" יי אינו אומר הזריח כי אם ורח, שהשכינה זרח בסוכו הוא המעון אשר בערבות... והוא ורח שם לישרים הם המלאכים אשר נבראו ישרים באין יצר הרע'.

124 'אור נגה' ראה יש' ט, א; מש' ד, יח: 'וארח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום'.

125 ראה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 60: 'כמו כן האויר מתקפל כשופר לרצון הבורא ומוליך הקול לבד לאזן שמואל כקול עלי. ועל זה אמר משה רבינו ע"ה 'ונשמרתם... מתוך האש' "קול דברים... זולתי קול", ויגד לכם את בריתו'.

הוא אור נגה אשר ממנה *נשמע קול ודבור ונח על הכרוב אשר על הכסא¹²⁶
 115 כדכתוב] 'וירכב על כרוב ויעוף' (שמ"ב כב, יא; תה"י, יא). והחיות נקראו
 כרובים¹²⁷ *שנ[אמר] לפני *השור נהפכו לכרוב אפי ררבי ואפי זוטרי¹²⁸
 ר[וצה] [לומר] שקורין אפי ררבי הכרוב המיוחד אפי זוטרי הנהפך למבין.
 'ממראה מתניו ולמעלה (53ב) וממראה מתניו ולמעלה ראיתי כמראה אש' (יח' א,
 כז) הוא הכרוב הקדוש.¹²⁹

120 'ונגה לו סביב' (שם) הוא השכינה השורה עליו וסביביו.¹³⁰
 'כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנגה סביב הוא מראה
 דמות' (שם שם, כח). פי' דמות דמיונו כגוונים כמראה הקשת כי אין לבאר הוא
 הנגה שאין לנגה צורה או תבנית. למדתי כי הנגה הוא הכבוד י"י אלהי ישראל
 ברוך הוא ומבורך שמו לעד.¹³¹

חסר ג ד ה ו / ומקום] מקום ג י 113-114 ויגד לכם... ממנה *נשמע קול] חסר ב 114 נגה ונגה ג י / ממנה] מתוכה
 ג י *נשמע] נשמט אנשמעה חסר ג ט / קול ודבור] קול רוח דיבור ג קול דיבור ורוח ז ח קול רוח ודיבור י / ונח
 ובא דווכרו(?) חסר ג י / על] עד ד / הכסא] הסכא 115 כדכתו' חסר ט / והחיות] חיות ד ה ו י / נקראו] נקראות
 הנקראין ט נקראים י 116 *שנ' חסר א ג ד ה ו י / *השור] האור א ב שור י / נהפכו] ואפ ב נהפכה י / לכרוב] לפני
 כרוב ג י / אפי ררבי] חסר ג י / ואפי] אפי ג ז 117 ר"ל שקורין... הנהפך למבין] ד"ה ביקש רחמים עליו ג חסר ד ה
 ו ז ח ט י / למבין] ללבן ב 118 ממראה] וממראה ג י / מתניו] מתנים ג י / וממראה] מראה ב ד ו ט / מתניו] מתנים ג י
 / ולמטה] למטה ג 119 הוא] והוא ז / הקדוש] הקדוש ג והקדוש י 120 השכינה] שבינה ז המכינה לו ח ט / וסביביו] ועל
 סביביו בוסביב ז ח ט 121 הקשת] קשת ח / הוא] היא והוא ד ה ו ט 122-121 כמראה הקשת אשר... דמיונו כגוונים
 חסר י 122 דמות] הוא נוסף ט / דמיונו] דומיון ג דיוקנו ד ה ו בדמיונו ט / כגוונים] כגוונים ג ד ה ו ז ח ט / לבאר
 לברור ג י לומר ט 123-122 הוא הנגה] לאור הוא הנגה ז לאור הנגה ח נוגה הוא ט 123 שאין לנגה] שמה ג שום ד
 ה ו ז ח ט / שווה י חסר ט / צורה] אורה ג י / אן] אות ו חסר י / תבנית] חסר י / כ] הוא נוסף ט / הכבוד י"י] הכבוד ג
 כבוד ד ה ו 124-123 הכבוד י"י... שמו לעד] חסר י 124 הוא] חסר ז / ומבורך שמו לעד] שמו מבורך ג ושמו מבורך
 לעולם ועד ד ה ולנצח נוסף ז ח ט

126 מקומו של הכרוב המיוחד כיושב על כסא הכבוד חוזר בכל הטקסטים מחוג הכרוב, ראה
 ב'המיוחס' לסעדיה' (בן-שחר, פירוש ספר יצירה [לעיל, הערה 1], עמ' 240); ב'אלפא ביתא'
 (בן-שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 87); פסק היראה והאמונה, ילינק [לעיל, הערה
 9], עמ' 14; ב'סוד הסודות' לר' אלחנן, ראה בן-שחר, סוד הסודות, שם, לדוגמה עמ' 62, וראה
 לעיל, הערה 17.

127 ראה לעיל, הערה 103.

128 חגיגה יג ע"ב. נוסח הדברים ב'סוד הסודות' הוא כדלהלן: 'ארבע חיות הנשואות עם כסא
 זכרון לבריאות תחתונות לרחם עליהם. לפני השור נהפכו [עליהם] לפני כרוב ושני פני אדם
 בכסא אפי ררבי אפי זוטרי' (בן-שחר [לעיל, הערה 5], עמ' 65).

129 כך גם ב'סוד הסודות', שם, עמ' 65: 'ממראה מתניו ולמעלה' וממראה מתניו ולמעלה ראיתי
 כמראה אש הוא הכרוב הקדוש...'

130 וראה שורות 70-71, 159.

131 השווה ברובד הפירוש של 'אלפא ביתא בייחוד הבורא': 'שאיין] לברך גדולתו במזרח שהוא
 כדמיון כרוב רק קדושתו שבמערב קול רוח ודבור כנגה הוורת בלא צורה', בן-שחר, סוד
 הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 87.

125 *ופ[ירש] ר[בנו] *דלכך כתוב[ב] 'אנכי י"י אלהיך אשר הוצאתיך' (שמ' כ, ב; דב' ה, ו). כלומר[ר] כמו שאין אתם רואים *אלא קול ורוח ודבור*. כן דעו שקול רוח *ודבור *הוציא אתכם מארץ מצרים ואין בי תמונה שנ[אמר] 'תמונה אינכם רואים זולתי קול' (דב' ד, יב).

ומה שאמר[ר] הכתוב[ב] במראית העננים. פי' כמו שיש לעננים מני גוונים וכלן אחד כך מראית הנגה וכלן אחד ב[רוך] ה[וא] ב[רוך] ש[מו].¹³² ולפי חלוקת הראיות בהירם לנגה לשון 'בהיר הוא בשחקים' (איוב לו, כא) מיני גוונים ולמראית ראיות י"י המראה כמראה עננים וכן ענן אחד *ויש לו גוונים הרבה* והם שאומרי[ם] ענני כבוד.¹³³

ו'כעין החשמל' (יח' א, ד) הוא דמות מראה הפרוכת ורבותי[נו] קראוהו פרגוד. וחשמל הוא חבצלת ובלעז פלור דניאגיל¹³⁴ בין מראית אדום ולבן (54א) ותכלת

125 *ופ' *דלכך] ונר' כל כך א בופר' ס' דלכך גופ' ר' דמכך דופ' ר' ופ' ר' דלכך חפ' ר' לכך טפ' דלכך י' 126 כלומר[ר] כלל ב חסר ו / שאין אתם] שאתם ב / *אלא... ודבור* אלו(1) הקול רוח וכבוד(2) וכל העם רואים קולות לפידים עשן כנגד ג' קול רוח כבוד(3) א באלא קול רוח דיבור ג' י / כן] לכך חכך י חסר דהו 126–127 כן דעו... *ודבור[ר] חסר ג 127 רוח] ורוח ד הו ח ט / *ודבור[ר] דבור א ב / *הוציא] הוציאו א ב / מארץ מצרים] מארץ מצרים ג ממצרים ד ה ו י / בין] ב הו ט כל ד כיו / תמונה] כמו נוסף ג ד הו ז ח ט 129 ומה] מה ד הו / שאמ' חסר ז ח ט / הכתו' חסר ב / במראית] כמראית ב ג ז ח במראות ד כמראת חסר ט / העננים] עינים י חסר ט / פי' פ' ר' ס' פ' ר' ז' ופ' ר' ח ט / שיש] יש ג / לעננים] לעינים י / מני' חסר ב / וכלן] וכולו ז ח ט 130 אחד] הם נוסף ג י הו נוסף ד הו הוא נוסף ח חסר ז / כן] כן ד ה ט הו / מראית הנגה] מראות לנוגה ג יש לו ז ח ט מראית לנוגה י / וכלן] וכולו ו ז ח ט / ב"ה ב"ש] הוא ברוך ומבורך שמו י חסר ב / חלוק] חילק י' 131 הראיות] הריות(2) חסר ח ט / בהיר] חסר ד הו ז ח ט / בהירים] בהירים / לנגה] בנוגה ד ה כנוגהו בהירים נוסף ז ח ט / מיני גוונים] לגוונים ז נר' לי ויש לשם מינים ח לשו' מינין ט 132 ולמראית] ולמראות ז ח ט / ראיות] ראיות ג ד הו ט ראיות ז דאיות ח דראית י"י י / המראה] חד ז המראה ח חד(2) ט / כמראה] במראה ד חסר ח / עננים] העננים ג ענן ז ח ט הענינים י / וכן] והן ג והם י / *ויש לו גוונים הרבה*] יש לו גוונים הרבה ח ט חסר א ב ג ד הו י 133 והם] הם ד הם ה ה הן וזה ז ח ט חסר ב / שאמר'] שאמרו י חסר ד הו / כבוד[ר] הכבוד הו 134 החשמל] החשמאל ב ט חשמל ד הו ז חשמל(1) ח / דמות מראה] המראה דמות י / הפרוכת] פרוכת ג י / ורבותי] ורבים י / פרגוד] פרגוח(1) הו 135 וחשמל] וחשמל(1) ח / הוא] צבע נוסף ג י דמות פרח גדול נוסף ד דמות פרח הגדול נוסף הו דמות מראה צבע נוסף ז דמות צבע נוסף ח ט / חבצלת] הגן נוסף ז ח ט / ובלעז] בלע' ד חסר י / פלור דניאגיל] פליר דניאגיל ב פיול"ן דליל"ג ג פלור דא' ד פלור ד"א לגואיל ה פול"ר ד"א קלר"ו

132 השווה לרובד הפירוש של 'אלפא ביתא בייחוד הבורא': 'זורח לישירים בכמה גוונים והם אחד כמראה עננים שהם מיני גוונים והם אחד' (בן-שחר, סוד הסודות, שם, עמ' 88). גם בפירושו הראשון של ר' אלחנן ל'ספר יצירה' נמצא את הרעיון הנ"ל, אם כי בהקשר שונה: 'ומבית להיכל עבי התרשיש ועבים צבועים ומשתנים ברוב מיני צבעים לטוהר', ראה וידה (לעיל, הערה 7), עמ' 165.

133 ביטוי שחזור במקומות רבים כמו לדוגמה בר' רבה מה, ו (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 481), ר"ה ג ע"א ועוד הרבה.

134 לא עלה בידי לזהות את פרח החבצלת עם הלעזים שניתנו בעדי הנוסח השונים, אולם המילה 'פלור' והקידומת 'דה' (de) מעידים בבירור על מקור צרפתי. על הלעזים מהשכבה הראשונה של כתבי חוג הכרוב המיוחד ראה בן-שחר, פירוש ספר יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 36–38.

*קרוב למראה ארגמן. מן הנגה וקרח הנורא וכסא הכבוד אבן ספיר משלשתן יצא ברק סביב לכסא דומה *במסבו לפרכת צבע בצבע חשמל כי כל צבע ההוא יקרא חשמל.¹³⁵

נשמת האדם נאצלת מקול רוח *ודבור ושבח אל האלהים אשר נתנה.¹³⁶
 140 המדבר *בוה ישתחוה לי"י 'ודברו בהם ברצוא ושוב [...] ולפני כסאו הם משתחווים'.¹³⁷
 וזה לשון יוסף בן עזיאל מפי ירמיהו.

פרול דנייא גזיל זח פרולדנייא גזיל ט חסר י / מראית] מראות ד הו ט מראה ז י כין מראית נוסף ח / אדום] אדם ב ח למראות נוסף ט / ולבן] ללובן ח לבן ט ללבן י 136 *קרוב] קרוי א ב קרום ח / למראה] לנראה ח / ארגמן] הארגמן ב / וקרח] השם נוסף ח / וכסא] והכסא ג / הכבוד] דמות ג י / ספיר] שפיר ח סר ב 137 יצא] יוצא ד ז ח ט יוציא ה ו / *במסבו] למסכו א למסו(?) ב לבמסכו ג במסיס ז במסכו י / צבע] צבוע ו / בצבע] כצבע ג ד ז ח ט י / חשמל] החשמל ג י / כי] בין ו / כל צבע] לצבע ג י 138 חשמל] ואני שמעתי כשנתנין בזוכיית טהור וך מים צוללים וגם ורדים פיולין לתוכו ומימיו ועמוד אותם בתקופת תמוז בחצי היום בוריית תוקף השמש שיכה ניצוץ השמש בו כמראה אותו עין הניצוץ כן מראה החשמל יהיה נוסף בכת יבה שונה ג יקרא חשמל נוסף ז 139 האדם] אדם גו ט י / רוח] ורוח ד הו / *ודבור] דבור א / אשר נתנה] חסר ד הו 140 המדבר] והמדבר ו / *בוה] כזה י חסר א ב / ישתחוה לי"י] חסר ז ח ט / ודברו בהם] מדברו בהם ז מדבר ח ט ודברו ברינה י / ברצוא] ורצוא ד / כסא] כסא ח / הם] הכל ד הו 141 משתחווים] כאן מתחילים נוסחים יא ויב כאשר לנוסח יב נוספה כותרת: זה שייך אחר ספר יצירה 142 [וזה] זה יא יב הקבלה והסודות נוסף ג / בן] בין יא / ירמיהו] הנביא נוסף גו י

135 פרפרזה דומה עד מאד לדברים אלה ('וכעין החשמל... יקרא חשמל') באה ב'סוד הסודות' תחת הכותרת: 'דבר זה גלה לי יוסף בן עזיאל נכדו של ירמיהו הבבלי' (בן-שחר, סוד הסודות [לעיל, הערה 5], עמ' 66) וכן השווה דבריו בפירושו הראשון ל'ספר יצירה', וידה [לעיל, הערה 7], עמ' 165-166, שם חוזרים דברים אלה בניסוח שונה: 'ופרכת של אש פרושה עגולה באמצע ובאמצע הפרוכת יושב על הכסא והכסא כמעשה הספיר... ואותו ברק היוצא משלשתם הוא כמראה שושן הגן הנקרא בלשון רומיים אריוס אשפתולא והיא חבצלת הפרחה תכלייה...'; כמו כן ראה בפירושו לאות ז' ב'אלפא ביתא': 'והר מראיו. פי' קו ירוק כמו חבצלת הגן ומקפת כל מעשה עולם והוא כעין חשמל ואומות העולם לועזין אשוייל', בן-שחר, שם, עמ' 88.

136 ראה קה' יב, ז. ב'סוד הסודות' (בן-שחר, שם, עמ' 67) נמצא פיתוח והרחבה של קביעה לקונית זאת.

137 ספר יצירה א, ו. וראה דבריו של ר' אלחנן בן יקר: 'רוממו יהו"ה והשתחוהו, המדבר בזה ישתחוה בפרק זה יוצרו בכס (נ"א 'ודברו בהם') ברצוא ושוב ולפני כסאו הם משתחווים שנ' "והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק" ההשתחואה אשר לכבוד בעבור כבוד שכינה שעליו...'. (בן-שחר, שם, עמ' 51) והשווה דבריו שם, עמ' 62. וכן ראה דבריו בנידון בפירושו השני ל'ספר יצירה', דן [לעיל, הערה 7], עמ' 57. המשנה הנ"ל מ'ספר יצירה' מתפרשת ב'המיוחס' לסעדיה' באופן הבא: 'ודברו בהן ברצא ושוב: כחיה הרצה וממהרת לאחר ההילול לשוב למקומה' (בן-שחר, פירוש ספר יצירה [לעיל, הערה 1], עמ' 252).

קול רוח *ודבור זה רוח הקדש¹³⁸ 'והשב יוצר על מכונו'.¹³⁹ ולכרוב הקדש שני שמות אכתריאל¹⁴⁰ וחתיתמו *אדירירון בעת *שהשכינה שורה עליו, ובסלוק שכינה נקרא כרוב.¹⁴⁰

145 ואלו הם ז' גבורי *כח המשרתים *לפנים מן* הפרוכת שהוא פרגוד [ומחוץ הכסא שנים עשר ממונים לכל רוח]: כוכביא"ל פדיא"ל מיכא"ל מימין. עזריא"ל בריא"ל שמועיא"ל *משמאל. גבריאל"ל רפא"ל אחורי הכסא *והדרניא"ל. שמעתי המשל ופחד זהו מיכאל וגבריאל. לפניו *רגעיא"ל *דניא"ל אוריאל"ל. לימין *שני שרים גיבורי כח שביבוא"ל ופודיאל. לשמאל *שני שרים גבורי

150 כח מקבלי גזרות סבוא"ל *וגליצו"ר. שם לפניו משה ואהרן ואלעזר ואיתמר כהנים.¹⁴¹

143 רוח רוח ד ה ו ז ט / *ודבור דבור א ב / והשב והשב ח / יוצר / יוצרו ח / ולכרוב / לכרוב ח / הקדש / הקדש ג ה ו י יא יב האחד ח המיוחד ט 144-145 אכתריאל... נקרא כרוב ח סר י 144 וחתיתמו וחתיתמו יא / *אדירירון אסרירון א אסריכו"ן ב / *שהשכינה שם שכינה א ב יא יב שכינתו ד ה ו שכינה ששכינתו ט / עליו ובעת שהשכינה ז ח סר ח ט / ובסלוק בסלוק ז ו כסלון ב 145 שכינה שכינתו ט ח סר ד ה ו ז / נקרא יקרא ב נקרא ז 146 ואלו הם ווהו ב אלו ד ה ו ז ח ט יא יל של יא יב / ז' תשעה ד ה ו כתות של נוסף י ח סר ב / *כח ח סר א ב / המשרתים משרתים ד ה ו המשרשים (!) ח / *לפנים מן* לפני א ב לפנים ח / הפרוכת שהוא הפרוכת הנקרא ד ה ו ח סר ז ח ט / פרגוד הפרגוד ז ח ט 147 כוכביא"ל גובדיאל"ל ב / פדיא"ל פדא"ל ז ח פריאל יב פדיא"ל ד / מיכא"ל ח סר ה / מימין ח סר ט / עזריא"ל עידיאל ה 148 בריא"ל בדיאלו / שמועיא"ל שמעיא"ל ב ד ה ו ז / *משמאל ח סר א ב ג ז ח ט יא יב / גבריאל"ל ח סר ט / אחורי אורי ב הפרגוד נוסף ט / *והדרניא"ל והרביא"ל א הרביא"ל ב והורניאל ה 149 שמעתי שמועט קבלה נוסף ג / ופחד יפחד יא / זהו זה ז ח ט הוא ב / *רגעיא"ל דגעיאל"ל א רגעאל"ל ז ח ט רגמיאל"ל ד ה ו נגעיאל"ל יב / *דניא"ל רניאל"ל א ג ח סר ט 150 *שני שרים... לשמאל* ח סר א ב ד ה ו ז ח ט / שביבוא"ל שבשיאל יא שבביאל"ל י / ופודיאל ופודיאל"ל י / שרים ח סר ז ח ט 150-151 גבורי כח: שרים גדולים נוסף ז ח ט גיבורים שרים גדולים ט 151 מקבלי מקבל ב מקבלים ג ט י ח סר יא / גזרות ח סר ב יא / סבוא"ל

138 השווה 'סוד הסודות': 'כל זה מקובלים אנחנו מאבותי' הקדמונים. קול ורוח ודבור זה רוח הקדש... 'בן-שחר, שם, עמ' 59), קביעה זאת חוזרת שם, עמ' 60 ובפירושו השני ל'ספר יצירה', דן, שם, עמ' 31.

139 ספר יצירה א, ד. וראה פירושו הראשון של ר' אלחנן ל'ספר יצירה', וידה (לעיל, הערה 7), עמ' 156: 'ופי' רוח אלהים חיים כבוד וכסא וכל צבא כלומ' מכונו', וכן בפירושו השני, דן, שם, עמ' 41, בו נאמר: 'כי הכל יוצר אחד יצרם הוא הכבוד אחר התאצלו והושיב אותו על מכונו...'

140 השווה לעיל, הערה 108. ברובד הפירוש של 'אלפא ביתא בייחוד הבורא' נאמר: 'כשמשכין כבודו על הכרוב אכתריאל אדירירון זה כרוב המיוחד שברא עליו הכסא להיות שם לשבחו ולהללו', ראה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 87.

141 קטע זה, למעט שינויים זניחים, בא ב'סוד הסודות' (ראה בן-שחר, שם, עמ' 66-67). דברים אלה, בשינוי סדר ועם שינוי גירסא על פיו במקום 'שבעה גיבורי כח אשר לפנים לפרכת' נמצא 'מחוץ לפרוכת שנים עשר עומדים', בא בפירושו הראשון של ר' אלחנן ל'ספר יצירה', (וידה [לעיל, הערה 7], עמ' 166). עם זאת, הוא גורס בהמשך דבריו שם: 'ושבעה גיבורי כח שלפני כסאו הם משתחים והשנים עשר עומדים אשר מחוץ לפרוכת אשר למאמרו כסופה ירדפו כל מחשבותם בתמונת הכבוד' (עמ' 167). וראה לעיל במבוא, סעיף ג.

כך *אמר יוסף בן עזיאל מפי ירמיה הנביא וגלה סוד *זה בבבל.
 אמר] *המלאך הדובר 'הוא עשך ויכוננך' (דב' לב, ו) הכרוב הקדוש שעל
 הכסא.¹⁴² 155

דכתוב] ב' *בא אל בינות *לגלגל אל תחת הכרוב ומלא חפניך גחלי אש [מבינות]
 לכרובים' 'יח', י, ב) (54ב). בינות לגלגל הם החיות הסובלות לכסא שהן בגלגל
 סביב לכרוב הקדש והכרוב אשר עליה והאש תחת לכסא בינות לכרובים. וכן יסד
 אבן עזרא באופן 'אש לא מכובה'.¹⁴³ גם בהסתלק שכינה מעליו נגה לו סביב.¹⁴⁴
 160 וכתוב] ב' 'ויעל (צ"ל 'וירם') כבוד י"י מעל *הכרוב' על מפתן הבית וימלא הבית
 [את ה]ענן' (שם שם, ד) וכתוב] ב' 'פני האחד פני הכרוב' (שם שם יד) שנתנה
 *בו כשנאצל תחלה ק"ו¹⁴⁵ מנגה קרני משה. 'והחצר מלאה את נגה כבוד י"י'
 (שם שם ד), למדת שהנגה כבוד י"י באין דמות תבנית צורה.¹⁴⁶ וכתוב] ב' 'וישלח

שדיא' (ל?) ב סגנון"ל ד סגנון"ל ופניאל יב / *וגליוצ"ר] וגליוצ"ר א ב ב ג גליוצ"ר ו עליצ"ר / לפניו] לפני ז לפנים
 ח ט / ואהרן] אהרן ט / ואלעזר] אלעזר ב ד ה ו ז ח ט יב 153 כך *אמר] כך א ב כן אמר ג ד ח כדאמ' ט / הנביא
 ע"ה נוסף ד ה ו ח ס ר / וגלה] ונגלה ב לו נוסף ז / סוד] הסוד ג / *זה] הזה ג ח ס ר א ב / בבבל] בבל יב 154 אמ'
 אל ב / *המלאך] מלאך א ב א יב / הדובר] ב י נוסף ג ד ב י כ י נוסף ט / עשך] עשאך ב / ויכוננך] ויכוננוהו / שעל]
 שכל 156 דכתו' דבר ז ח ט ח ס ר / *בא] בבאהו נא ט ח ס ר א ב ד יא יב / אל בינות] ח ס ר ד / *לגלגל] הגלגל
 א ב ג ז ח י יא יב / אל] (אל ר"ל תחת כמו התחת אלהים אנכי) נוסף ב ח ס ר ז ח ט / הכרוב] לכרוב ח / ומלא] ומלאו ב
 ומלאך ט / חפניך] חפניו ג חפנו ח 157 לכרובים] לכרוב ח / לגלגל] הגלגל ב ג ח יב הגלגל אלו י / החיות] חיות ד ה ו ז
 ח ט / הסובלות] הסובבות ד ה ו / לכסא] הכסא ג י / בגלגל] כגלגל ב ט י 158 הקדש] הקדוש ג ז ט י הקודש ה יא לקדש
 ו בקדש והטוב ד / עליה] עליהם י / והאש] אשר נוסף ב ג י והראש ד ה ו / לכסא] הכסא ב ג ז י 159 באופן] אש] אש ט
 ח ס ר ח / אש] איש ב / מכובה] מבוכה ב ד יכובה י / גם] וגם ט / שכינה] השכינה י / מעליו נגה לו] נוגה לו ז ח ס ר ח ט
 160 י"י] ח ס ר ו / הכרוב] לכרוב א ב ז ח ט יא יב / וימלא הבית] והבית ימלא ד ה ו 161 ענן] וכו' ד ה ו עשן ז ח י ח ס ר
 ט / וכתו' ח ס ר יב / שנתנה] שנתתה ה 161-162 וכתו' פני האחד... קרני משה] ח ס ר ט 162 *בו] כן יב ח ס ר א ב
 י / כשנאצל] כשבא ח / ק"ו] קו ב קל וחומר זו ד ה ו ח ס ר ג י / מנגה] עד נוסף ג י ח ס ר ח / קרני] קצי המקרני ח /
 והחצר] והקצרו / את] ח ס ר ב / נגה] מנגה ב הנוגה ד ה ו ח ס ר ז ח ט / י"י] הא נוסף ג ד ה ו 163 שהנגה כבוד י"י...

142 ראה לעיל, הערה 126.

143 השווה 'סוד הסודות' (בן-שחר, לעיל, הערה 5), עמ' 65: 'הכרוב המבורר והמיוחד אשר על
 כסא רם ונשא ככתוב "בא אל בינות לגלגל אל תחת הכרוב ומלא חפניך גחלי אש" וגם ר'
 אברהם א"ע פייט תחתיו אש לא מכובה בפיוט אל חי ברא מסבה...'; לפיוט ראה: שירי הקודש
 של אברהם אבן עזרא, מהדורת י' לויין, א, ירושלים תשל"ו, עמ' 160-161, ושם הנוסח הוא:
 'כָּל אֹפְנֵי בְּיָדוֹ – תַּחְתָּיו אֵשׁ לֹא מְכַבֵּה'.

144 ראה יחזקאל א, ד; כז.

145 ככל הנראה יש כאן שיבוש. אמנם בכ"ז כתוב 'קל וחומר', ומעתיקו פתח אפוא את ראשי
 התיבות; אך מילה זו חסרה מעדי הנוסח ג, ובנוסח ב חסרים הגרשיים וגירסתו 'קו'. בעדי
 הנוסח ד ה ו כתוב 'זו' במקום 'קו', וגם הם אינם עוזרים להבין את כוונת המשפט לאשורו.

146 ראה בן-שחר, סוד הסודות (לעיל, הערה 5), עמ' 66: "'ויעמד על מפתן הבית וימלא הבית
 הענן והחצר מלאה את נגה כבוד י"י למדת כי הנגה הוא אור הוד שכינה שורה על הכבוד באין
 דמות צורה ותבנית'.

- *הכרוב *את ידו [מבינות לכרובים] *אל האש אשר מבינות לכרובים' (שם שם),
 165 ז), הא למדת שיש *כרוב מבורר לבד ד' כרובים כדכתוב[ב] ד' אופנים אצל
 הכרובים אופן אחד אצל הכרוב האחד' (שם שם, ט).
 אור ישראל לנגה סביבות עולמו, ומלא *הכל ב[רוך] ה[וא] ב[רוך] ש[מו].
 וצולל לליל בגלילי רומו. פי' עושה צל ומביא לילה וחשך על ידי משרתי הגלגל
 שברומו שעושים צל.¹⁴⁷
- 170 הוא מקום *עולם ועולם אינו מקומו.¹⁴⁸ פי' לכך נקרא מקום.
 נושא תהום תחתית עם סערה ממרומו. פי' לכך נקרא נושא שאינו נושא כדרך
 הנושאים *וכו' כדפרש[ת] בספר יצירה.¹⁴⁹

תבנית צורה] חסר י / שהגנה] הוא נוסף גזח ט יא / י"ח] חסר ט / באין] מאת ד הו / דמות] חסר ז / תבנית צורה]
 צורה ותבנית ג זח ותבנית ד הו וצורה ותבנית ט תבנית וצורה יא תבנית יצירה יב / וכת'ו] וכבוד ד הו / וישלח] ויתן ט
 חסר זח 164 *הכרוב *את] חסר אב / *אל] את א על ב זח חסר חט / האש] לאש חט טא שאי 165 *כרוב] לכרוב אב
 ד / מבורר] המבורר חבינ? / מסדר במפורך ומתוקן בשולי הגיליון צ"ל מפורט? / וצ"ל מיוחד יב / לבד] לכך ח /
 כרובים] ד' כרובים נוסף ד הו / אופנים] אל נוסף ד הו 166 הכרובים] כרובים י / אחד] חסר חט / הכרוב האחד]
 כרוב אחד ג י 167 ישראל] לישראל ב / לנגה] נוגה ד הו / ומלא] ומ? / בוממלא זח ט ימלא יא ומלאה י / *הכל] כל י
 חסר אב / ב"ש] ב"ה בוברוך שמו ג הו זח ט י 168 וצולל] וצולל? / הוצוללם זל ב נוסף י / לליל] ללילי ג ט י /
 בגלילי] בגליל ב / רומן] רומה וכולו ב / פי"ח] פר"ס ג י פר"ה ח ט יא יב פי"ר' ז / צל] הצל י / לילה] ללילה ג י ליל ד ה
 ו יא יב / וחשך] חושך ג ח ט י / משרתי] משרתו ג משרתיו ד זח מתנשי' ה / הגלגל] הגלל יב 169 שברומו] שברומי
 יב שבמרומו ג זח ט י שבחילו ב שבמאמרו ה / שעושים] עושים ד הו חסר יב / צל] כי נוסף ג י חסר ב 170 הוא] והוא
 ד הו / מקום] מקומו של ג י / *עולם] העולם זח ט חסר אב / ועולם] והעולם ט / פי"ח] חסר י / לכך] ולכך ג י / מקום]
 המקום ג י שהוא נוסף ד הו 171 נושא] נושא יא / תהום] מקום ו / פי"ח] פירו' ד חסר זח ט / לכך] ולכך זח ט / נקרא]
 שמו נוסף ד הו חסר חט / נושא] נישא ג י / שאינו] אינו ט חסר זח / נושא] נישאו / כדרך] כל נוסף ד הו שאר
 נוסף י 172 הנושאים] הנשיא יא / *וכו' כו' יא חסר אב ד יב / כדפרשי] כדכת' ד הו כדפרי' זח ט כדפי' יב

147 ברובד הפירוש של 'אלפא ביתא ביחוד הבורא' נאמר: 'וצולל לליל. פי' גלגל מן מעשהו
 עושה צל ומחשיך לילה, שם, עמ' 88.

148 ראה בר' רבה סח, ט (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 778).

149 מקור הדברים הוא ב'פירוש ספר יצירה' שמיוחס לסעדיה גאון, ראה בן-שחר, פירוש ספר
 יצירה (לעיל, הערה 1), עמ' 248: 'אל נישא: שהוא נישא על נישאים, נישא בכבוד וגודל
 תפארת, והוא נושא וסובל כל בדברו ובכח ובגבורתו מעלה ומטה. דרך הנושאים הם למטה
 ומשאם למעלה אבל הק' הוא למעלה ונושא מעלה ומטה בתלית דברו והוא למעלה ממשאו',
 וכן שם, עמ' 299. והשווה ב'סוד הסודות' (בן-שחר [לעיל, הערה 5], עמ' 64): 'רם ונשא,
 נשא על משאו שלא כדרך נושאים שכל נושא למטה ומשא למעלה עליו עליון והבורא יתברך
 שמו [עליון] על משאו', וכן דבריו בפירושו הראשון ל'ספר יצירה', ראה וידה (לעיל, הערה
 7), עמ' 156. ברובד הפירוש של 'אלפא ביתא ביחוד הבורא' נאמר: 'שיינו נושא כדרך
 הנושאים לכך נקרא נשא' (סוד הסודות, שם, עמ' 88).

אחד הוא ואין בלתו 'המשל ופחד עמו' (איוב כה, ב). פי' מיכא"ל וגבריא"ל.
 *רוממוהו והשתחוו לפני הדומו. כי הוא י"י אלהינו *הוא *עשנו ולא אנחנו
 עמו' (תהלים ק, ג).¹⁵⁰
 סליק.

173-176 אחד הוא... סליק] חסר ט 173 עמו] חסר יא יב / פי' פירוש בכו' יב חסר ג י 174 *רוממוהו] ממרמו א
 ב / הדומו] ברומו ו / *הוא *עשנו] הוא עשאנו ד הוא עשאני ה עשאנו ז ח יב חסר א ב / ולא] ח ולו י חסר ב /
 אנחנו] ואנחנו ב 175 עמו] וצאן מרעיתו נוסף ו חסר ג יב 176 סליק] משנת יוסף בן עזיאל מפי ירמיה הנביא גילה
 הסוד הזה בבבל ואני קיבלתי מהרר' יהוד' אשקלן על פי כתיבה נוסף ג תם ת"ל ד ה תם תל"ח ו נשלם ת"ל עולם ח
 גם זה נכתב משם יוסף בן עזיאל כת' מלכותו בקהל עדתי היינו גילוי שכינה וכבודו היא אמונתו זו היא קדושה שהיא
 במערב כדאמ' אוריא אורי"ה ונקרא מערב אוריא לפי ששם כבודו וקדושתו שאין לו תמונ' ולא דמות כדכת' ומה דמות
 תערכו לו ואין לכוין בלב אלא לאותה קדושה שבמערב שהוא בלא דמות רק קול רוח ודיבור אבל שבמזרח קרוי גדולתו
 שהוא מלכותו והיינו כרוב המיוחד הנאצל מאש הגדולה והוא קרוי עולם הטרני עולם הרבנות עולם המדע עולם
 הנפש ופי' טרני הוא לשון שבח הוא ומהלל לפי שהוא עשוי להלל ולשבח מאותו מקום סליק ט סליק משנת יוסף בן
 עזיאל מפי ירמיה הנביא גילה סוד זה בבבל י חסר ב

150 נוסח הפסוק: 'כי ה' הוא אלהים הוא עשנו ולא (ולו) אנחנו עמו וצאן מרעיתו'.